

О. А. Андреева

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ НЕУРЯДОВОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ



НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

О. А. Андрєєва

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ
НЕУРЯДОВОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ

Монографія

Київ – 2024

УДК 323.21(477) «312»

А 65

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
(Протокол № 7 від 19 грудня 2024 р.)

Рецензенти:

Зеленько Г. І. – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу політичних інститутів та процесів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Дем'яненко Б. Л. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, декан соціально-психологічного факультету Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Малкіна Г. М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Андрєєва О. А.

А 65 Інституційна спроможність неурядового сектору в Україні :
монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024. 112 с.
ISBN 978-617-14-0369-7

У монографії проаналізовано підходи до визначення та меж функціонування неурядового (третього) сектору, що дало змогу обґрунтувати зміст цього феномену для українських реалій. Установлено, що про рівень інституціоналізації неурядового сектору свідчить рівень його інституційної спроможності, характер якої витікає із визначення ролі та функцій сектору і відображається на ефективності його роботи. Зміст інституційної спроможності є комплексним і багатоаспектним, тож предметне дослідження неурядового сектору потребувало виокремлення вимірюваних показників, сукупність яких повною мірою характеризує явище.

Для науковців, представників органів державної влади та неурядового сектору, а також громадянського суспільства загалом.

УДК 323.21(477) «312»

ISBN 978-617-14-0369-7

DOI: 10.53317/978-617-14-0369-7

© Андрєєва О. А., 2024

© Інститут політичних і етнонаціональних

досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE OF UKRAINE
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies

O. A. Andrieieva

**NON-GOVERNMENTAL SECTOR'S
INSTITUTIONAL CAPACITY IN UKRAINE**

Monograph

Kyiv – 2024

UDC 323.21(477) «312»

A 65

Recommended for publication by the Academic Council of Kuras
Institute of Political and Ethnic Studies of National Academy of Science of
Ukraine (Report № 7 since december 2024.)

Reviewers:

Zelenko G. I. – Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Political Institutions and Processes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine Correspondent Member of NAS of Ukraine.

Demyanenko B. L. – Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the Department of Political Science, Dean of the Social and Psychological Faculty of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

Malkina G. M. – Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Professor of Political Science Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Andrieieva O. A.

A 65 Non-governmental sector's institutional capacity in Ukraine :
monograph. Kyiv : Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the
NAS of Ukraine, 2024. 112 p.

ISBN 978-617-14-0369-7

The study primarily examines approaches to defining and delineating the existence of the third sector, allowing for the substantiation of this phenomenon's relevance to Ukrainian realities. It is established that the level of institutionalization of the non-governmental sector is indicative of its institutional capacity, the nature of which emanates from defining the sector's role and functions, thereby influencing its operational effectiveness. The content of institutional capacity is comprehensive and multifaceted, necessitating the isolation of measurable indicators, the aggregate of which fully characterizes the phenomenon.

This research is pertinent for scholars, representatives of governmental bodies, the non-governmental sector, and the broader civil society.

УДК 323.21(477) «312»

ISBN 978-617-14-0369-7

DOI: 10.53317/978-617-14-0369-7

© Institute of Political and Ethnic
Studies of the NAS of Ukraine, 2024

© Andrieieva O. A., 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	7
ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. Інституційна основа неурядового сектору	11
РОЗДІЛ 2. Громадянське суспільство VS неурядовий сектор.....	24
РОЗДІЛ 3. Баланс між фінансовою стійкістю та неупередженістю	49
РОЗДІЛ 4. Спроможність неурядового сектору.....	69
ВИСНОВКИ	96
БІБЛЮГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ	101

CONTENT

GLOSSARY	7
INTRODUCTION	8
SECTION 1. Institutional framework of the non-governmental sector	11
SECTION 2. Civil society VS non-governmental sector	24
SECTION 3. The balance between financial sustainability and impartiality	49
SECTION 4. Capacity of the non-governmental sector	69
CONCLUSIONS	96
REFERENCE	101

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БО	Благодійна організація
БФ	Благодійний фонд
ГО	Громадська організація
ГФ	Глобальний Фонд для боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією
ДБ	Державний бюджет України
ІГС	Інститут громадянського суспільства
МЕРТ	Міністерство економічного розвитку та торгівлі України
МОН	Міністерство освіти і науки України
НУО	Неурядова організація
ОГС	Організація громадянського суспільства
ОПФ	Організаційно-правова форма
РПР	Реанімаційний пакет реформ
ЦГЗ	Державна установа «Центр громадського здоров'я»
ЦОВВ	Центральний орган виконавчої влади

ВСТУП

Питання громадянського суспільства та діяльності його організацій уже більше ніж півстоліття викликають інтерес вітчизняних та закордонних учених. Сьогодні можна говорити про те, що неурядовий сектор професіоналізується та поряд із державою і бізнесом стає повноправним гравцем у суспільно-політичному житті країни. Всередині сектору активно розвивається мережування, яке часто має транснаціональний характер. Такі партнерства стають одним із каналів вивчення та транспортування кращих закордонних практик у широкому колі суспільних питань. Частина неурядових організацій диференціюється із простої сукупності організацій, які представляють та захищають інтереси невеликих груп населення, у єдиному секторі, який є одним з акторів формування та імплементації політик. Змінюється і сама структура сектору: від розв'язання ситуативних гострих проблем організації дедалі частіше переходять до системної роботи, приділяючи увагу стратегії, кадрам, компетентності та власному позиціонуванню. Налагоджуються практики делегування неурядовому сектору окремих завдань держави, відповідно, частішими стають прецеденти бюджетного фінансування неурядових організацій (НУО). Усі ці аспекти свідчать про те, що сектор НУО, на відміну від сукупності організацій громадянського суспільства або самого громадянського суспільства, є окремим феноменом, який потребує специфічних способів вивчення. Очевидно, що інформація про діяльність неурядових організацій поширюється в основному самим сектором, а інструментів, які б дозволяли узагальнити чи навіть зібрати дані про роботу сектору, на сьогодні не існує. Це пов'язано, зокрема, і з недопрацьованою теоретичною базою, оскільки відсутні єдині підходи до визначення неурядового сектору і до їх ролі в системі суспільно-політичних відносин.

Поглиблене дослідження громадянського суспільства та діяльності НУО є актуальним завданням, особливо в контексті його сталого розвитку протягом останнього півстоліття. За цей період спостерігається не лише збільшення кількості та різноманітності НУО, а й їхнього зростання у ролі повноправного учасника суспільно-політичного життя.

Професіоналізація неурядового сектору та його визнання як ключового гравця поряд із державою та бізнесом свідчать про еволюцію його функцій і впливу на формування суспільних політик та розв'язання важливих соціальних питань. Розвиток мережування в секторі, яке нерідко має транснаціональний характер, сприяє обміну кращими практиками та взаємному вивченню.

Ця динаміка веде до диференціації неурядових організацій, перетворюючи їх із представників окремих груп інтересів у сектор, який активно впливає на формування та реалізацію стратегій політики. Зміна акценту від реагування на ситуативні проблеми до системної роботи та стратегічного планування свідчить про налагодження практик, які спрямовані на стабільну та стійку діяльність НУО.

Окремим аспектом дослідження є питання делегування завдань держави неурядовому сектору, а також прецеденти бюджетного фінансування НУО. Це свідчить про розвиток партнерства між державою та НУО, а також про збільшення ролі сектору у розв'язанні суспільних проблем.

Попри ці позитивні тенденції важливо визнати, що інформація про діяльність НУО є в основному внутрішньосекторною та не має єдиного механізму системного збору та обробки даних. Відсутність єдиних підходів до визначення ролі та місця неурядового сектору у суспільно-політичних відносинах утруднює створення консолідованої теоретичної бази.

На додаток, не вивчений вплив НУО на безпосередніх бенефіціарів та відсутність комплексної оцінки їхнього внеску у розвиток держави та суспільства залишають питання без вичерпних відповідей. Розбудова дослідницького напрямку, спрямованого на ці аспекти, відкриє нові можливості для розуміння та підтримки неурядового сектору в його стратегічних цілях та соціальних ініціативах.

Сучасний неурядовий (третій) сектор в Україні, як ніколи раніше, стоїть перед викликами та можливостями, що визначають його інституційну спроможність. Започатковане дослідження спрямоване на аналіз різноманітних аспектів діяльності НУО в Україні та вивчення ключових вимірів їхньої інституційної спроможності. Основною метою цієї монографії є не лише ретроспективний аналіз стану справ у сфері третього сектору, але й визначення

перспектив розвитку та пропозиції конкретних заходів для зміцнення інституційної бази НУО в Україні.

Зі здобуттям незалежності та зростанням громадянського суспільства роль НУО у формуванні політики, захисті прав та забезпеченні громадянської участі визначальна. Однак інституціональні виклики, з якими стикається третій сектор, вимагають комплексного та об'єктивного аналізу.

Перше завдання дослідження полягає у визначенні різноманітності та категоризації НУО. Особливу увагу приділено вивченню типів та видів організацій, які функціонують в Україні. Розроблена тривимірна модель класифікації, враховуючи аналітичні, адвокаційні та сервісні характеристики, надає можливість встановленню взаємозв'язків між їхнім місцем у суспільно-політичному середовищі та перспективами розвитку.

Другий напрям дослідження – це аналіз фінансової спроможності сектору. При визнанні загальної лояльності правового середовища до НУО визначено відсутність спеціальних пільг та стимулів для сектору. Особливий акцент робиться на вихід на ринок публічних закупівель як одного з ключових механізмів фінансового забезпечення, а також на виклики, з якими стикаються адвокаційні організації у забезпеченні свого ресурсного базису.

Третім аспектом дослідження є коаліційна спроможність, яка, як виявлено, відіграє важливу роль у ліквідації ресурсного дефіциту. Однак відсутність системи обліку та проблеми інституціоналізації можуть утруднити подальший розвиток цього напрямку.

Останнім, але не менш важливим аспектом є дослідження організаційної спроможності сектору. Визначено наявний інструментарій та методи оцінки інституційної спроможності громадянського суспільства, а також розкрито ризики, пов'язані із залежністю від зовнішніх ресурсів, та можливі наслідки для стійкості організацій.

У контексті цих висновків, монографія ставить за мету не лише дослідження сучасного стану неурядового сектору в Україні, але й надання конкретних рекомендацій для покращення інституційної бази НУО. Враховуючи сучасні виклики та перспективи, ми сподіваємося, що ця монографія стане вагомим внеском у розвиток громадянського суспільства в Україні та допоможе створити більш сприятливе середовище для діяльності НУО.

РОЗДІЛ 1

Інституційна основа неурядового сектору

Нині можна визначити, що неурядовий сектор в Україні функціонує як повноцінний окремий інститут. Він має складну структуру, а також достатньо розмиті межі самого поняття «неурядовий сектор». У системі суспільно-політичних відносин, де існує та працює сектор, його складові та зв'язки тісно переплітаються з іншими структурами, функціонування яких походить із категорії громадянського суспільства. Подекуди складнощі у встановленні меж та змісту поняття «неурядовий сектор», особливо у медійній площині, провокує підміну понять та, як наслідок, ускладнює розуміння сфери загалом. Ця монографія містить спробу систематизувати категорії, які застосовуються в контексті досліджень неурядового сектору, і у такий спосіб окреслити його. Шляхом визначення меж понять «інститут», «інститут громадянського суспільства», «громадянське суспільство», «організація громадянського суспільства» ми сформуємо релевантне визначення «неурядової організації» та «неурядового сектору» й визначимо координати їх розташування у суспільно-політичному просторі.

Інститути тривалий час залишаються предметом досліджень соціогуманітарних наук та є центральною категорією інституціоналізму та неоінституціоналізму. Інструментарій, розроблений у межах обох цих дослідницьких підходів, відкриває можливість для аналізу практично всіх організацій, які створювало та надалі створює суспільство. Сам по собі термін «інститут» має низку тлумачень, оскільки є однією із базових категорій для опису багато-складових механізмів взаємодії акторів.

Оптимальним для дослідження неурядового сектору є неоінституціональний підхід, оскільки, по-перше, надає соціальним та політичним інститутам визначальну роль у політичному процесі, по-друге, дозволяє не оминати увагою вивчення динамічних структур та тимчасових зв'язків.

Основоположною працею, яка визначила засади нового інституціоналізму для політології, стала робота «Новий інституціоналізм: організаційні чинники у політичному житті» Дж. Марча та

Й. Олсена. У цій роботі дослідники вивели основні характерні риси підходу, а саме:

- інститути визначають політичну поведінку індивідів;
- особи, які обіймають певні посади у структурі політичних інститутів, завжди мають власні інтереси;
- громадяни приходять до усвідомлення політичних цілей, серед іншого, й через інституційний контекст [March & Olsen, 1984].

У роботі «Інституціональна теорія в політичній науці» Г. Петерс також звертає увагу на визначення особливостей нового інституціоналізму. Він наголошує на тому, що інститути впливають на поведінку індивідів, які до них належать, мають власну систему цінностей, яку розділяють його учасники. Також у роботі виділяється важливість комплексної оцінки всіх інститутів, які потенційно можуть впливати на суспільно-політичні процеси [Peters, 1999].

Значним внеском неінституціонального підходу в цьому випадку є визнання неформальних інститутів та обґрунтування доцільності їх дослідження для розуміння реального політичного контексту. Тим більше з аспектів, визначених Дж. Марчем, Й. Олсеном та Г. Петерсом, видно, що факторами впливу на політичний процес відзначаються також і громадяни з їх персональними інтересами та, що не менш важливо, цінностями, а отже, й утворені ними об'єднання.

Крім цих дослідників, питання неоінституціоналізму розглядалися та вдосконалювалися у працях багатьох учених, зокрема й вітчизняних. Така популярність на пряму серед дослідників обумовлена ще й багатоаспектністю підходу. У рамках неоінституціоналізму і надалі розвиваються теорії, об'єднавчим фактором для яких є розуміння сутності та ролі інституту як елементу дослідження [Петренко, 2015]. Отже, на сьогодні ми маємо доволі міцне теоретичне підґрунтя у питаннях вивчення інституту.

Інституціоналізм розглядають крізь призму різних аспектів, найпоширенішими із яких є такі підходи:

- концепція інституційної динаміки (Д. Норт, С. Гантінгтон, В. Меркель);
- неоінституціоналізм раціонального вибору (Б. Вейнгаст, К. Шепсл);

- історичний інституціоналізм (Ч. Тіллі, Т. Скокпол);
- соціологічний інституціоналізм (Дж. Меєр, У. Пауел) тощо [Кушнар'єв, 2017].

Кожен із вищезгаданих підходів у межах загальної концепції неінституціоналізму розглядає інститути та зв'язки всередині них і між собою під різними кутами зору, фокусуючи увагу на предметних особливостях дослідження. Так, наприклад, інституціоналізм раціонального вибору, спираючись на свої засади визначення мотивів участі акторів у політичному житті та дослідженні інституту як засобу досягнення мети індивідом, є незамінним підходом до вивчення явища політичної корупції.

Для дослідження неурядового сектору та громадянського суспільства загалом доцільніше звернутися до положень соціологічного та нормативного інституціоналізму. Так, у першому випадку представники напряму розглядають інститут як посередника між людиною та державою. При цьому інститути розглядаються як невіддільна частина життєдіяльності у будь-якій сфері суспільних відносин. У нормативному інституціоналізмі, представниками якого є Дж. Марч та Й. Олсен, інститутам присвоюється не лише функція посередництва, а й регулятора. У цьому випадку інститут стає одним із факторів впливу на поведінку та дії суспільства [Демчишак, 2015].

Саме поняття «інститут» містить широкий спектр визначень. Так, на думку В. Гамільтона, інститут – це словесний символ, уведений для кращого опису групи суспільних звичаїв, способів мислення, який став звичкою для групи людей або звичаєм для народу. За його тлумаченням «інститути» встановлюють межі і форми людської діяльності [Hamilton, 1919].

За визначенням Д. Норта, «інститути» є комплексом формальних та неформальних правил і обмежень, а також способів примусу для їх виконання [North, 1990].

Тут «формальні» та «неформальні» правила та обмеження розглядаються з погляду їх нормативного закріплення, відповідно до чого перші змінюються разом із зміною нормативно-правової бази, другі – лише як наслідок трансформації свідомості та поглядів у суспільствах.

Важливо, що трактування поняття «інститут» дещо відрізняються у представників різних підходів та у контексті досліджень

різних галузей. Під час аналізу неурядового сектору нам варто звернутися до більш предметних дефініцій соціального та політичного інститутів як основи для розуміння природи соціально-політичних угруповань.

Інтерпретацію поняття соціального інституту наводив П. Сорокін, який визначив інститути як канали соціальної циркуляції й соціальні механізми тестування, селекції і розподілу. Тобто, говорячи про інститут, ми так чи інакше маємо на меті описати легітимні «правила гри», встановлені для групи людей. Так, наприклад, О. Конт та Г. Спенсер фокусувалися на дослідженні таких інститутів, як держава, релігія, родина, крізь призму рівня їх впливу на перебіг соціальної інтеграції [Сорокін, 1992].

Французький політолог М. Дюверже окреслює поняття «інститут» як сукупність ідей, вірувань, звичаїв, які створюють упорядковане ціле (наприклад, сім'я, уряд чи власність), при цьому, додаючи характеристику «політичний», акцентує на його зв'язок із владою та її повноваженнями [Дюверже, 1997].

Попри те, що визначень поняття «політичний інститут» на сьогодні у царині теоретичної політології достатньо багато, правильно у своїй роботі відмітив А. Романюк, що для багатьох таких визначень об'єднавчим є твердження щодо регуляторної та регламентаційної функцій політичного інституту для індивідів і суспільств [Романюк, 2007].

Тобто, із визначень виходить, що суспільно-політичними інститутами є створені людьми структури, які встановлюють норми та правила поведінки і діяльності, що є важливими для сповідування, частіше за все письмово відображені та мають інструменти впливу на процес сповідування. Тож, для визначення суспільно-політичного інституту його характерними рисами стануть такі:

- створюються людьми та мають оформлену структуру у формі акторів, зв'язків між ними та спільних норм;
- спираються на систему цінностей, які учасники інституту поділяють і сповідують;
- зв'язки та правила, встановлені інститутом, є визначальними стосовно самої структури і піддаються видозміні чи відновленню.

У цьому аспекті маємо погодитися з О. Макеєвим, на думку якого у суспільно-політичному житті практики індивідів щодо

конструювання, реконструювання та відтворення інститутів – інституціоналізовані дії – є більш важливими, ніж самі по собі інститути [Баштанник, 2015].

- Інтереси та мотиви учасників інституту є фактором впливу на його діяльність та можуть сприяти або заважати формалізації;
- можуть бути формальними та неформальними за способом існування, а також конструктивними та деструктивними за своїм впливом на суспільно-політичне життя.

Формальні та неформальні інститути в суспільстві існують поряд і справляють вплив на суспільно-політичне життя громади і держави. Водночас серед дослідників досі не існує єдиної думки щодо класифікації інститутів на формальні та неформальні і критеріїв цього поділу. Так, наприклад, К. Шепсл на формальні та неформальні розділяє лише правила, а не інститут у цілому [Shepsle, 2008, p. 23].

Однак учені погоджуються з тим, що не всі інститути однакові у своїй легітимності, легальності та способах функціонування. Якщо взяти до уваги дослідження неформальних інститутів як явища, то стає зрозуміло, що під час розгляду суспільно-політичних інститутів мережу неформальних у контексті дослідження неурядового сектору оминати неможливо. Перш за все це пов'язано з тим, що низка дослідників відносить структури, створені громадянським суспільством, якраз до таких інститутів.

О. Рибій у своєму дослідженні неформальних інститутів наголошує на тому, що наразі складно однозначно розділити інститути на формальні та неформальні чітко, оскільки критерії, за яким інститути відносять до тих або тих, відрізняються, а отже, відрізняється і розуміння формального та неформального інституту в принципі [Рибій, 2011].

К. Босарт [Boussard, 2000] та Л. Тцай [Tsai, 2001] у своїх дослідженнях розділили формальні та неформальні інститути за критерієм державності та недержавності. Тобто до формальних належатимуть усі інститути, створення та функціонування яких регламентується органами влади та закріплюється у відповідних нормативних рішеннях. За цим підходом увесь неурядовий сектор, як і громадянське суспільство, визначатимуться як неформальні інститути.

Схожої думки дотримується вітчизняний дослідник О. Гриценко, який з точки зору економічної науки відзначає, що функціонування формальних інститутів санкціоноване державою, водночас неформальні інститути засновуються на взаємних домовленостях індивідів, які самостійно і встановлюють правила, і виступають гарантами їх дотримання [Гриценко, 2014].

Тобто, теоретично, якщо працювати в межах цього підходу, можна дійти логічного висновку, що неурядовий сектор та громадянське суспільство, на відміну від багатьох інших інститутів, у перспективі не може стати формальним інститутом, оскільки, хоча вони й діють у правовому полі та дозволених законодавством формах, основа об'єднання індивідів у громадські структури – ціннісні мотиви та неписані правила. При цьому, якщо збільшити роль держави та формалізувати неурядовий сектор, втрачається його сутність та призначення. Тож у цьому дослідженні ми не розглядатимемо класифікацію інститутів за таким критерієм та вважаємо недоцільним застосування її до вивчення суспільно-політичних структур, існування яких витікає із засад функціонування громадянського суспільства.

Утім, у контексті дослідження інститутів громадянського суспільства та утворених ним, важливою складовою є шлях їхнього формування та еволюції, який в кінцевому результаті представляє інститут таким, яким його бачать та сприймають суспільно-політичні актори. Цей процес є інституціоналізацією.

Г. Зеленько наводить таке визначення поняття інституалізації – це процес визначення і оформлення організаційних, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб, який є засобом формування державно-правових інститутів. У своїй роботі «Політична матриця громадянського суспільства» професорка виділяє три етапи, у які проходить процес інституціоналізації:

- на першому етапі зазвичай виникають потреби, задоволення яких вимагає спільних дій, що спонукає суспільних акторів до об'єднання;
- на другому етапі формуються загальні цілі, суспільні норми, зокрема правові, для забезпечення взаємодії відповідних суб'єктів;
- на третьому етапі встановлюється система санкцій для забезпечення реалізації норм і правил поведінки [Зеленько, 2007].

Інституціоналізація у розумінні С. Гантінгтона, відображає процес зміцнення процедур та організацій, які є складовими частинами інститутів [Imbaruddin, 2002]. Тобто, явище інституціоналізується в процесі набуття стійкості його атрибутами. Водночас В. Меркель розглядає інституціоналізацію як процес трансформації, роблячи при цьому акцент на предметі трансформації, а саме – нормах та правилах, які є визначальними в житті індивідів для їх співіснування [Меркель & Круассан, 2002].

У цій праці ми визначимо інституціоналізацію як шлях визнання, розбудови та зміцнення стійкості правил, зв'язків та акторів у окремій сфері життєдіяльності, які діють у комплексі, сповідуючи загальні цінності та маючи перед собою відому суспільно-важливу мету, створюючи у підсумку єдиний інститут. На противагу цьому варто зважати на часте зловживання терміном «інститут» у науковому та медійному дискурсах, що може призводити до підміни понять, позбавляючи базову категорію її змісту. Це питання у своїх роботах вивчала М. Кармазіна. Наводячи розмежування понять «інститут» та «інституція», дослідниця акцентує на тому, що логічним є розуміння терміна «інституція» як заведеного порядку, традиції, тоді як «інститут» виступає їх зовнішньою формою вираження та закріплення, законодавчого унормування. Дослідниця також звертає увагу на те, що у демократичному суспільстві інститут – завжди є інституцією, але інституція не завжди має своє вираження у вигляді інституту [Кармазіна & Шурбована, 2004].

Розглянемо цей теоретичний аспект на практиці. Благодійна організація, створена відповідно до законодавства (має зовнішнє офіційне вираження), сама по собі є організацію, установою, яка об'єднує групу людей, що розділяють її місію. Розпочинаючи діяти (надавати благодійну допомогу, встановлювати зв'язки з іншими благодійними організаціями, опікуватися своїми бенефіціарами), організація стає частиною благодійної спільноти – набуває ознак інституції. Нарощення кількості таких організацій і зв'язків між ними перетворюється в інституцію і знаходить своє відображення в інституті благодійництва та набуває свого зовнішнього формального вираження у вигляді Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

Доводить логіку нашого підходу і унормоване в законодавстві визначення інститутів громадянського суспільства. Так, роз'яснення Міністерства юстиції України містить таке тлумачення: «Інститути громадянського суспільства унормовані як система суб'єктів, наділених правами і обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема, у формуванні та реалізації державної правової політики». Це саме роз'яснення, актуалізуючи питання, визначає: «Громадянами створена велика кількість інститутів громадянського суспільства (громадські організації, благодійні організації, профспілки і організації роботодавців, друковані засоби масової інформації тощо)» [Міністерство юстиції України, 2011].

Поняття «організація громадянського суспільства» має багато вужче значення. Під цим визначенням зазвичай розуміється конкретна громадська, благодійна або інша організація – актор у площині громадянського суспільства, який є офіційно зареєстрованим суб'єктом. Показово, що стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні спирається саме на поняття «організація громадянського суспільства» як одиниці, яка потребує розвитку та залучення, наділяється правами та обов'язками.

Зі схожими складнощами у питанні витлумачення таких базових для політичної науки понять, як «інститут» та «організація», науковці мають справу вже доволі тривалий час. Так, ще в середині 1980-х років дослідник Н. Апхофф відмічав свої припущення про те, що ці два терміни використовують як синоніми, попри те, що за своєю сутністю вони означають абсолютно різні явища. При цьому дослідник окреслив, що «інститут» являє собою усталену систему норм поведінки, які зберігаються та мають на меті досягнення суспільно-важливих цілей, водночас «організація», у його розумінні – просто структура відомих і прийнятих індивідами ролей [Uphoff, 1992].

Комплексне визначення поняття ОГС надають у своєму дослідженні і фахівці ТЦК. Вони визначають ОГС як: «одиницю, яка є автономною (має власне врядування), неприбутковою (не розподіляє прибутки між засновниками та/або членами/менеджерами),

існує інституційно окремо від влади, а членство в ній чи необхідність надавати кошти на утримання не є імперативною вимогою законодавства або передумовою набуття громадянства» [Паливода, Вінніков, Купрій, Ярема, Корнієвський, Опалько, Окша, Орловський, Красносільська & Халілов, 2016].

Тож, підбиваючи підсумок розмежування понять «інститут» та «організація» громадянського суспільства, зафіксуємо, що обидва терміни є релевантними для опису різних феноменів. Проведемо відмінність через опис характерних особливостей кожної із категорій:

Таблиця 1

Основні характерні риси понять ІГС та ОГС

ІГС	ОГС
Система	Актор
Функціонує в рамках закону та неформальних внутрішніх правил	Створюється та діє в рамках закону, але може не слідувати неформальним правилам функціонування сектору
Може формувати порядок денний та впливати на контекст	Трансформується під впливом зовнішніх факторів та нормативних вимог
Спроможність проявляється через колективну дію	Спроможність відображається у організаційній стійкості
Є складовою неурядового сектору	Є складовою інститутів громадянського суспільства та неурядового сектору

(Джерело: укладено автором)

Отже, з таблиці 1 бачимо, що для ІГС адекватним буде аналіз інституційної спроможності як процесу унормування і оформлення структур для задоволення суспільно-політичних потреб громадян і їхніх груп. Для другої ж категорії доцільніше використати термін «організаційна спроможність», тобто можливість кожної окремо взятої організації існувати і досягати мети, заради якої її було створено.

Зосереджуючись на дослідженні феномену інституційної спроможності, варто акцентувати, що не може бути універсального визначення та алгоритму її набуття або втрати. Це зумовлено тим, що кожен інститут має власну мету існування, окремі функції та проходить різний шлях становлення, абсорбуючи у процесі різні

традиції та правила гри. Натомість загальна рамка дослідження вказує на те, що сам факт існування інституту провокує питання щодо рівня його інституційної спроможності, а не її наявності як вбудованої характеристики. Насамперед доцільно розглянути зміст поняття «спроможність». Оскільки поняття інституційної спроможності у вітчизняну науку перейшло переважно з англомовних джерел, це зумовлює деякі складнощі інтерпретації. Англомовні джерела містять дві конструкції, які можуть використовуватися для характеристики інститутів: «concept of capacity», який визначає існування об'єктивної можливості вчинити дію, та «concept of capability», який передбачає, що актор володіє усіма необхідними ресурсами та знаннями для реалізації своєї можливості діяти. Таке розмежування понять у своїй роботі наводять учені Л. Браун та Т. Френкс, що, окрім іншого, висвітлює також потребу уніфікування понятійно-категоріального апарату у дослідженнях інституційної спроможності.

В українській мові обидві категорії можуть бути перекладені як «інституційна спроможність», утім, за змістом ця категорія вміщує обидві сутності, про які пишуть Л. Браун та Т. Френкс. Іншими словами, досліджуючи інституційну спроможність, ми досліджуємо фізичну здатність інституту працювати у комплексі з його ефективністю задля того, аби цю здатність використати для виконання своїх функцій.

На думку К. Петренко, «інституційна спроможність громадських об'єднань є результатом їх взаємодії з державою, яка проявляється у здатності громадських організацій виконувати покладені на них функції (наприклад, надавати соціальні послуги) у визначених державою нормативних рамках» [Петренко, 2015].

Водночас, враховуючи характер функціонування інститутів громадянського суспільства в сукупності, виявляються їх мережеві характеристики. Тож, неурядовий сектор «як ціле» доцільно розглянути також з позиції мережевого підходу. На відміну від традиційного застосовуваного інституційного та неоінституційного підходів, мережевий інструментарій демонструє інший бік явища – соціокомунікаційний.

Мережевий підхід для політичної науки не новий, хоча і недостатньо добре досліджений у вітчизняній практиці. Водночас

напрацювання зарубіжних учених становлять широкий спектр емпіричних досліджень та ґрунтовну теоретичну основу. Поняття «мережа» поступово входить в обіг та стає предметом досліджень у другій половині ХХ століття на Заході, дещо пізніше у країнах Східної Європи. Популярності цей підхід набув разом із розвитком мережі «Інтернет», що висуває на перший план фактор швидкості комунікації і, відповідно, швидкості рішень та змін. Охоплення користувачів інтернету щорічно зростає, наближаючись до стовідсоткового показника. За даними опитування КМІС станом на середину 2022 року 82% українців принаймні раз на тиждень користувалися інтернетом [Київський міжнародний інститут соціології, 2022]. Згідно зі звітом Global Digital 2023, понад 64% населення планети має доступ до інтернету [Kemp, 2023]. Централізовані організаційні моделі у такому середовищі стають малоефективними, оскільки здебільшого мають лінійну систему комунікації, на якій розташовуються актори, кожен з яких виконує роль «пропускного пункту», що затримує та видозмінює інформаційний потік. Відповідно, чим більша ієрархічна структура, тим менш оперативною вона буде у роботі. У цьому контексті швидко не означає неякісно, прискорення надається шляхом скорочення відстані між акторами, а також зменшення часових витрат на верифікацію та передачу інформації. Поступово з'являється адаптивна для таких зовнішніх факторів модель організації – мережеве суспільство. Термін «мережеве суспільство» вводить та ґрунтовно досліджує американський соціолог М. Кастельс. У його визначенні мережеве суспільство – це суспільство, що ґрунтується на горизонтальних соціальних зв'язках і головну роль в якому відіграють не ієрархічні моделі, а соціальні мережі. Сучасне суспільство він характеризує як сукупність мережевих структур [Кастельс, 2000]. Мережеві структури, що засновані на горизонтальних взаємних зв'язках, створюють ефект синергії, стимулюючи творчу взаємодію ланок, що входять у мережу. Головні переваги мережевої форми – креативність, гнучкість і мультиплікативний ефект [Заміховська, 2015].

В еволюції неурядового сектору це відображається побудовою та перебудовою коаліцій, більшість з яких мають тимчасове призначення. Наприклад, розглянемо коаліцію неурядових організацій

громадського моніторингу публічних закупівель – Dozorro спільноту. Організації, які опікувалися контролем використання бюджетних коштів на закупівлі існували в Україні і до виникнення спільноти, але розрізнено. Закупівлі органи влади проводили у паперовому вигляді, тож громадський контроль здійснювався точково в громадах. Водночас неурядові організації посідали у всеукраїнській мережі свою нішу та мали встановлені зв'язки з іншими її частинами. У 2015 році в Україні ухвалили новий Закон «Про публічні закупівлі» [Верховна Рада України, 2016], який передбачав відхід від паперових торгів та переведення усіх закупівель у відкриту електронну систему. Це означало зміну всіх нормативних правил, способу оприлюднення інформації, джерел та інструментів аналізу інформації та збільшення об'ємів даних про закупівлі. Цей зовнішній фактор стимулював перебудову мережі:

1. З'явилася більша кількість залучених неурядових організацій, оскільки для громадського контролю стали актуальними не лише ОГС, які опікувались моніторингом закупівель, а й аналітичні центри, організації, які працюють у сфері ІТ, об'єднання журналістів-розслідувачів тощо. Таким чином розгорнулася нова структура взаємозв'язків.

2. Зі зміною правил проведення закупівель змінились і корупційні схеми, які можливо було застосовувати у паперових торгах, але стало неможливо в електронних. Для результативної роботи організаціям потрібно було об'єднувати сили, аби розширювати межі знань та креативності. Частина таких НУО об'єдналась у коаліцію. Так, у загальній неурядовій мережі змінились ядра: члени коаліції нарощували потенціал у синергії, що з роками призвело до появи однаково компетентних організацій у більшості областей України.

Нині коаліція має у своєму складі 29 неурядових організацій, які працюють у різних регіонах України [Dozorro]. Проте структура мережі не припиняє видозмінюватись, оскільки до роботи спільноти залучаються також і організації, які не входять до неурядового сектору, але тісно пов'язані із закупівельним процесом: контролюючі та правоохоронні органи, державні та комунальні структури, які проводять закупівлі та бізнес, який бере в них

участь. Тобто вже сама коаліція, як складова частина неурядової мережі, набуває ознак інституціоналізації.

На прикладі розвитку однієї із коаліцій неурядового сектору ми розглянули особливості, які доводять здатність сектору до регенерації (відновити мережу у іншому вигляді) та самоорганізації (інституціоналізувати новостворене об'єднання).

Враховуючи темпи розвитку сучасного світу, однією із перших особливостей мережевих структур стає їх мінливість. Мережі виникають, змінюються, трансформуються або навіть зникають залежно від зміни завдань та цілей структур. Розглядаючи неурядовий сектор, можемо погодитись із М. Кастельсом, що, як будь-яка інша складова суспільства, неурядовий сектор є мережевою структурою. Отож, досліджуючи реалії співпраці неурядових організацій, варто зазначити, що для них процес перебудови мереж або навіть їх зникнення є природним і частіше за все не становлять загрози або негативних наслідків.

Поряд із цим, досліджуючи позиції акторів у мережі неурядового сектору, ми не відкидаємо інструментарій неоінституціоналізму. К. Богуславська у своєму дослідженні зазначає, що в межах мережевих досліджень досі не вироблено єдиної методологічної системи координат. Тож відносини між мережевими акторами можуть визначатися з позиції різних підходів, які формують необхідну систему координат [Богуславська, 2006].

Отже, аналіз напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених, а також характерні особливості діяльності НУО дозволяють оформити визначення інституціоналізації неурядового сектору як шлях визнання, розбудови та зміцнення стійкості правил, зв'язків та акторів у окремій сфері життєдіяльності, які діють у комплексі, сповідуючи загальні цінності та ставлячи перед собою відомі суспільно-важливу мету, створюючи у підсумку єдиний інститут. Мережевий підхід до дослідження третього сектору показує, що організації мають хороший потенціал для створення та діяльності в альянсах. Водночас приклад наявних коаліцій НУО свідчить про їх використання як інструменту, об'єднуючи організації за спільністю мети та функцій, тож природним для коаліційних утворень часто може бути тимчасовий характер функціонування.

РОЗДІЛ 2

Громадянське суспільство VS неурядовий сектор

Предметом цього дослідження є неурядовий сектор України – феномен, який проходить процес інституціоналізації та набуває характеристик суспільно-політичного інституту. Часто неурядовий сектор ототожнюють із громадянським суспільством. Такий підхід характерний для багатьох пострадянських країн, проте ці поняття не є тотожними, неурядовий сектор скоріше виступає основою та першоджерелом формування останнього.

Розглядаючи поняття «громадянське суспільство», низка дослідників доводить його інституційну природу і, відповідно, розглядає як окремий інститут, що функціонує поряд з державою.

На противагу такому підходу у вітчизняній політичній думці достатньо популярною є течія, яка не розглядає громадянське суспільство як окреме інституційне утворення. Цих поглядів дотримуються такі вчені, як Є. Перегуда, О. Скрипнюк, І. Кресіна. Позицією вчених у цьому випадку виступає твердження про те, що суспільство та громадянське суспільство – один і той самий феномен, убачаючи при цьому різницю тільки у рівнях його розвитку. Тобто змінюючися, суспільство може набувати ознак громадянського, але при цьому не стає іншим утворенням, а залишається суспільством [Кресіна, Скрипнюк, Коваленко & Перегуда, 2007].

Тобто громадянське суспільство розглядається як явище у динаміці, де статус «громадянського» – одна із віх розвитку. У цьому випадку й неурядовий сектор виступає як один із етапів розвитку громадянського суспільства, за аналогією сектор НУО теж не повинен розглядатись як окреме інституційне утворення, оскільки йдеться про ті самі організації, які характерні для громадянського суспільства як процесу.

У площині теоретичних досліджень неурядового сектору нині популярними залишаються два підходи: широкий та вузький. За першим – громадянське суспільство розуміється як визначений рівень розвитку суспільства загалом, яке, відповідно, містить у своєму складі всіх суспільно-політичних акторів – неприбуткові, неурядові та інші структури. За цією логікою до ореола

громадянського суспільства потрапляють також і профспілкові організації, університети, дослідницькі структури і навіть політичні партії. Хоча останні, як складова частина громадянського суспільства, є спірним питанням, оскільки їхня мета відрізняється від мети громадських утворень прагненням здобуття владних повноважень та способами діяльності після їх отримання. Тому вважаємо за доцільне розрізняти політичні партії, які пройшли у представницькі органи, та політичні партії, які не отримали місць. В останньому випадку теоретична можливість розглядати політичні партії як частину громадянського суспільства існує у деяких аспектах, що дозволить зберегти межу між дослідженням органів влади та суспільних самоорганізованих структур.

У вузькому значенні громадянське суспільство розглядається як категорія тотожна сектору НУО. Тобто розвиток громадянського суспільства обмежується рівнем розвитку неурядових організацій країни. Логіка такого підходу простежується для низки пострадянських країн, які мають низьку громадську активність і невелику кількість населення, яка представляє активістську політичну культуру. Для таких суспільств сектор НУО виступає не ядром громадянського суспільства, а репрезентує фактично весь його обсяг. Водночас фактором існування громадянського суспільства лише у середовищі сектору НУО виступає не радянське минуле, оскільки на прикладі України та країн Балтії, навпаки, можна спостерігати прискорені темпи становлення та розвитку громадянського суспільства в широкому розумінні.

Попри це, НУО відіграють у формуванні громадянського суспільства одну із ключових ролей, хоча й можна говорити, що сектор є основою, оскільки першопочатково НУО формують якраз таки представники громадянського суспільства. Тому складно визначити, який із двох феноменів є першим, а який похідним. Л. Саламон та Х. Анхаєр, відомі дослідники університету Дж. Гопкінса, аналізуючи неурядовий сектор, відвели йому місце стрижня громадянського суспільства [Anheier & Kendall, 2001]. Що важливо, вони розглядають розвиток обох структур не у часі, а, швидше, у просторі – явища не похідні одне від одного, але тісно взаємопов'язані.

А. Колодїй розглядає інституціоналізоване громадянське суспільство як «розгалужену багатоаспектну мережу різноманітних форм асоціативного життя, волевиявлення та формування громадської думки, забезпечених певною інфраструктурою й автономних стосовно держави» [Колодїй, 2002]. Із визначення, наведеного А. Колодїй, виходить, що громадянське суспільство містить у своєму складі й поодиноких індивідів, наприклад лідерів громадської думки, які здатні за результатами комунікації формувати суспільну думку. При цьому вони можуть не дбати про політичні чи владні мотиви. Низка теоретиків громадянського суспільства відмежовували його від політичних та владних структур, наприклад, Д. Коен та Е. Арато, визначаючи громадянське суспільство, акцентували на тому, що воно включає низку аспектів соціального життя та комунікацій, утім, за своєю сутністю відмінне від комерційних та політичних утворень [Cohen & Arato, 1994].

Основою ж інституціоналізованого громадянського суспільства виступають громадяни з їхніми правами, інтересами та спроможністю до самоорганізації для захисту обох категорій. Такі самоорганізовані об'єднання мають здатність до нормативної інституціоналізації. Ю. Габермас, протиставляючи характер діяльності та керівництва такими структурами владним, визначає, що такі об'єднання існують окремо від держави та економіки й становлять ядро громадянського суспільства [Habermas, 1991]. Тобто фактично ми розглядаємо сукупність організацій громадянського суспільства, які в сучасних реаліях мають великий спектр форм існування, що визначені законодавством, за підходом Ю. Габермаса.

Наразі популярним стає визначення організації будь-якої форми власності, яка працює на засадах вільного об'єднання громадян задля досягнення окремих цілей і задоволення суспільних потреб загальними категоріями, – організацією громадянського суспільства. Тобто в цій ситуації категорія містить у собі широкий спектр структур: громадські організації, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації і навіть об'єднання співвласників багатоквартирних будинків тощо. У своєму дослідженні аналітики ТЦК звертають увагу також і на інший аспект визначення ОГС –

це набір характеристик, якими має володіти створена організація, аби її можна було визнати ОГС. За основу в цьому випадку взяли визначення ОГС, яке раніше вивели дослідники неурядових організацій Л. Саламон і Х. Анхаєр. Ці вчені представляють університет Джона Гопкінса (Меріленд, США) та спеціалізуються на дослідженнях неурядового сектору, а зокрема «non-profit organizations». Саме їм належить виокремлення індикаторів, застосування яких є однією із найпоширеніших практик для визначення належності організації до третього сектору. Сукупність цих організацій характеризується своєю відокремленістю від держави та ринку (як двох інших секторів) та за термінологією ООН позначається як «некомерційний сектор» [Anheier, H. K. & Toepler, 2005].

В українській мові поняття «некомерційний» часто вживається як синонім поняттю «неурядовий» у контексті позначення сукупності ОГС. Ми вбачаємо спорідненість цих понять та розглядаємо можливість використання їх як взаємозамінних, оскільки до категорій «неурядовий» та «некомерційний» здебільшого належать однакові складові (усі ОГС в Україні є одночасно і неурядовими, і некомерційними), проте залежно від необхідності акцентів застосовується перший або другий термін.

Повертаючись до індикаторів, які характеризують ОГС, дослідники університету Дж. Гопкінса вивели таких шість:

1. Наявність внутрішньої структури;
2. Недержавний характер;
3. Заборона розподілу прибутків між засновниками та учасниками;
4. Самоврядність;
5. Добровільна участь;
6. Робота на суспільний інтерес [Salamon & Anheier, 1997, p. 105].

На основі відбору організацій за визначеними критеріями дослідники ТЦК віднесли до ОГС 11 різних організаційно-правових форм існування структур (із усіх організаційно-правових форм, які встановлені українським законодавством):

- громадська організація;
- спілка об'єднань громадян;

- релігійна організація;
- профспілка;
- об'єднання профспілок;
- благодійна організація;
- об'єднання співвласників багатоквартирного будинку;
- орган самоорганізації населення;
- творча спілка (інша професійна організація);
- кредитна спілка;
- кооперативи.

У цьому випадку кожна з форм відображає середовище, контекст, норми та правила для діяльності її акторів, які належать до тієї чи тієї групи. Проте жодна із таких організацій не функціонує розрізнено, усі вони є складовими громадянського суспільства та існують у постійній взаємодії між собою та назовні – із державою і своїми бенефіціарами – населенням.

Водночас і термін «ОГС», і «ІГС» часто використовують для позначення НУО або їх сукупності. Ми вже розглянули принципову різницю між цими категоріями у першому розділі, проте зацентруємо також увагу на тому моменті, коли йдеться про одиницю (організацію) в межах кожного із понять. НУО – «неурядова організація» в цьому контексті може належати до обох категорій. Наприклад, ГО «Рідне місто» є організацією громадянського суспільства за визначенням, за характером свого функціонування вона є неурядовою і представляє інститут громадянського суспільства. Універсальна ідея роботи неурядових організацій – розбудова сильного громадянського суспільства. Водночас таке широке трактування зараховує до числа ОГС, на думку дослідника, не тільки НУО, а, наприклад, навчальні заклади, професійні спілки, церкву тощо.

Тож під час дослідження усіх споріднених категорій доцільно відмітити, що неурядовий (третій) сектор вужчий за поняття «сукупність організацій громадянського суспільства», оскільки містить у своєму складі тільки тих гравців (НУО), основною, а не побічною метою діяльності яких є розбудова громадянського суспільства і діяльність яких не зводиться до забезпечення

інтересів невеликої групи людей, як, наприклад, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

Одне із перших питань, яке постає під час дослідження неурядового сектору – «які організації увійдуть до цього збірного поняття». Загалом, вище ми визначили, що до неурядового сектору відносять організації, які створюються на добровільній основі, є неприбутковими, у своїй роботі незалежні від держави та уряду й опікуються великими групами бенефіціарів, а своєю діяльністю розвивають громадянське суспільство. Аналізуючи Державний класифікатор України ДК 002:2004 [Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, 2004], ми встановили, що, відповідно до нього, в Україні закріплений перелік організаційно-правових форм господарювання, які входять у категорію «неурядові», у розділі 8 класифікатора – «громадські об'єднання, профспілки, благодійні організації та інші подібні організації». Водночас цей розділ включає й такі організації, як політична партія, релігійна організація або профспілка, які на основі теоретичних засад дослідження, визначених у цьому розділі, не повною мірою відповідають характеристикам третього сектору. Тож, проаналізувавши всі визначення, наведені у цьому класифікаторі, ми звузили коло досліджуваних організацій. Основним аргументом віднесення або не віднесення організації до сектора НУО стала наявність у визначенні діяльність із задоволення суспільних інтересів, захисту прав і свобод людей та відсутність вузької цільової групи організації. Тож за організаційно-правовою формою, до сектору НУО ми можемо віднести 3 основних групи організацій:

- громадська організація;
- громадська спілка;
- благодійна організація.

Попри те, що до дослідження потрапили всього три організаційно-правові форми, фактично їх кількість в Україні найвища серед цієї категорії ОПФ. Так, станом на кінець 2022 року в сумі за трьома ОПФ зареєстровано близько 129 тис. організацій. При цьому пік реєстрації, насамперед за ОПФ «благодійна організація», припав на 2022 рік.

Таблиця 2

Організаційно-правові форми неурядових організацій

Назва ОПФ	Кількість (од.)	Показник на 100 тис. населення (од.)
Громадська організація	98 580	246,5
Громадська спілка	1 831*	4,4
Благодійна організація	28 822	72
Всього	129 233	323

(Джерело: укладено автором на основі звіту з комплексного соціологічного дослідження «Громадянське суспільство України в умовах війни» [Детектор медіа, 2023])

Із таблиці 2 випливає, що фактично для того, аби діяльністю неурядового сектору було охоплене все населення країни, кожній із таких організацій необхідно працювати в середньому із 309 людьми. Водночас це ідеальний розподіл, який не враховує спеціалізацію та різну спрямованість НУО, а також не дає розуміння про кількість НУО, які офіційно зареєстровані, але не працюють взагалі. Кількість останніх встановити наразі неможливо, оскільки інформація, яка збирається від НУО для ведення статистичних спостережень, по-перше, збирається тільки від ГО; по-друге, форма цього звіту містить дані лише щодо фінансування (витрат, доходів, джерел тощо); по-третє від початку повномасштабного збройного вторгнення РФ 24 лютого 2022 року, ДСС не публікує зведених даних щодо реєстрації нових організацій або статистики стосовно НУО [Державна служба статистики України, 2016]. Інший аспект, про який ми зазначили, – робота в різних напрямках суспільного життя. Залежно від мети діяльності та положень статуту організації можуть бути вузькопрофільними, наприклад, опікуватися лише питаннями екології або цифрової грамотності тощо. Проте ця інформація зазвичай розміщується на офіційних вебпорталах організацій (якщо вони його мають) та у статутних документах. Під час подання податкової, бухгалтерської або статистичної звітності НУО не вказує сферу та напрями своєї діяльності, що суттєво ускладнює облік та класифікацію НУО за таким принципом [Паливода, Потопальська & Балдич, 2018].

Саме поняття «третій сектор», або «неурядовий сектор», є достатньо зрозумілим, утім, позбавленим конкретики в аспекті визначення та вивчення. Так, багато дослідників вживають поняття неурядового сектору як синонім громадянського суспільства або громадської організації. Складність витлумачення цього поняття, зумовлена, зокрема, й тим, що сам термін є запозиченим.

Поняття «неурядова організація» походить з американської англійської мови, де в оригіналі звучить як «non governmental organisation». Саме в такому вигляді терміном оперують у міжнародній практиці для позначення відомих нам організацій громадянського суспільства. У перекладі українською поняття «неурядова організація» часто трансліюється самими організаціями як «недержавна організація». Таким чином під час самоідентифікації організації наголошується насамперед на її відокремленості від держави як інституту, водночас «неурядова організація» підкреслює віддільність від уряду як змінного органу влади. У своєму тлумаченні обидва поняття використовуються для опису організацій громадянського суспільства, проте мають різне смислове навантаження для того, хто його застосовує.

Наприклад, М. Ільїна у своїй роботі наголошує на проблемі неусталеності поняття «громадська організація» та пропонує використовувати як синонімічні поняття такі визначення: неурядова, недержавна, громадська, некомерційна, неприбуткова організації [Ільїна, 2010]. Проте, якщо говорити про «non governmental organisation» як цілісність, можна простежити, що ці організації володіють усіма переліченими особливостями одразу як невіддільними характеристиками.

Найбільш наближеним до міжнародної практики нині залишається визначення, яке сформували для неурядових організацій фахівці Світового банку ще тридцять років тому: «неурядові організації – це приватні організації, які ведуть діяльність із полегшення страждань, адвокації інтересів малозабезпечених груп населення, захисту навколишнього середовища, надання базових соціальних послуг індивідам або розвитку громад» [Malena, 1995]. Хоча останнім часом ми можемо спостерігати підвищення ролі сектору НУО як ринкового гравця, зокрема у створенні робочих

місць та підтримці соціального підприємництва, особливо на локальному рівні в громадах. Ключовою відмінною ознакою від традиційного бізнесу для НУО залишається ціннісна орієнтація, волонтерство та відсутність мети отримання прибутку. Тобто ведення господарської діяльності не виключається, але її ціль та завдання – забезпечити поширення цінностей та місії, переважно глобальних (із наведених у визначенні Світового банку прикладів).

У визначенні вище ми бачимо один із ключових посилів, який є ледь помітною відмінністю між нашим – «організації громадянського суспільства» (як сукупність) та міжнародним – «non governmental organizations», а саме – їх професіоналізація. Той аспект, до якого ми наразі рухаємося і який набув свого втілення у проєкті нової стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства у вигляді намірів визнати діяльність ОГС одним із видів професійної діяльності (зайнятості).

Іншою, не менш важливою ознакою, притаманною ОГС, яка, зі свого боку, відділяє їх від політичних утворень, таких, наприклад, як політичні партії, є її «неурядовість». Тобто, кінцевою метою створення та діяльності ОГС не є здобуття владних повноважень, управління державою чи адміністративно-територіальною одиницею. Тож, використовуючи поняття «неурядова організація», ми насамперед наголошуємо на тому, що у своїй діяльності та цілях організація ресурсно чи ідеологічно вільна від впливу політичних сил.

Звертаючись до українських реалій та нашого теоретичного підґрунтя, неурядовий сектор можна визначити таким чином: третій сектор – це сукупність інтересів, мотивів, способів діяльності та взаємозв'язків організацій громадянського суспільства, що на засадах саморегуляції утворюють окрему систему медіації між органами державної влади та суспільством, що є полем їх професійної діяльності.

Неурядовий сектор як сукупність, а відповідно його місію, призначення та способи і сфери діяльності розглядають порізно. І попри те, що дослідження безпосередньо неурядового сектору є рідкістю, популярність досліджень суміжних до нього категорій і явищ щорічно тільки зростає. Окремо слід відзначити,

що НУО часто є предметом досліджень західних науковців. Тож на основі праць різних науковців щодо аналізу НУО прослідковується два домінантних підходи до дослідження неурядового сектору. Основною категорією поділу обрали роль НУО в системі загальних суспільно-політичних відносин:

1. Неурядовий сектор як суспільно-політичний гравець

У дослідженнях міжнародних відносин вчені частіше за все оперують категорією «неурядовий сектор», беручи за одиницю дослідження неурядову організацію.

Українська дослідниця О. Худоба у своєму дослідженні системи управління боротьби із деменцією, наголошує на питанні взаємодії урядів та неурядових організацій, виділяючи при цьому два аспекти впливу НУО на розвиток глобальної демократії і, як наслідок, формування раціональних національних рішень. Дослідниця відзначає, що основна роль НУО в цьому контексті полягає у медіаторстві управлінського процесу:

- НУО транслюють інформацію про внутрішню політику та потреби країни всередині та за її межами, що дає змогу вивести вирішення питань на наднаціональний рівень;
- НУО осмислюють проблеми глобального масштабу та формують підходи до їх розв'язання на національному та регіональному рівнях, що дає можливість активізувати унормування та закріплення необхідної політики у нормативному вимірі [Худоба, 2018].

Схожої думки дотримується М. Чернявська, яка розглядає призначення міжнародних неурядових організацій у підвищенні відповідальності урядів та продукуванні експертної оцінки та рішень політичних проблем. На думку дослідниці, НУО здатні вивести розв'язання питань, пов'язаних з управлінською сферою, за межі політичних еліт [Чернявська, 2005]. Тим самим на неурядовий сектор покладається роль флагмана у вирішенні цих питань через взаємодію із суспільством і поступову зміну підходів до відповідальності індивідів за власні дії та рішення.

Окремим гравцем у площині суспільно-політичних та міжнародних відносин розглядає сектор НУО й інша українська дослідниця О. Новакова. У своїх працях вона дотримується думки

про наявність у НУО спектра специфічних характеристик, які надають сектору переваги порівняно із традиційними акторами міжнародних відносин – урядами та міжурядовими організаціями. Зокрема, до таких переваг авторка відносить понад 10 пунктів, ми в цьому випадку зосередимося на трьох найважливіших для нашого дослідження:

- оперативність та гнучкість у виробленні рішень, незалежність від періодичних політичних коливань;
- наближеність до бенефіціарів (суспільних груп та громад);
- професійність фахівців, яких НУО залучають ситуативно, що дає змогу для вирішення кожного питання об'єднувати найкращу команду [Новакова, 2013].

Хоча досі точаться дискусії з приводу визначення співвідношення громадянського суспільства та неурядового сектору, багато дослідників, які розглядають НУО як суспільно-політичне утворення, погоджуються із тим, що їм притаманне місце між державою та суспільством. Так, наприклад, А. Токвіль, визначаючи функції громадських організацій, відмічав, що їх діяльність спрямована на створення умов індивідуального розвитку громадян, а також на досягнення загального блага для громади [Токвіль, 1999].

У визначенні характерних ознак НУО одна із казахських дослідниць зупиняється на тому, що НУО у своїй діяльності не прагнуть до влади, а отже, сектор не містить у своєму складі політичних партій та не обмежується професійним середовищем діяльності індивідів, а тому виключає професійні спілки [Хамитова, 2017].

Наразі ми розглянули декілька точок зору різних дослідників на роль та призначення неурядового сектору в цілому. Схожість усіх цих підходів полягає у тому, що неурядовий сектор розглядається у ролі двигуна, який здатний прискорити та актуалізувати розв'язання тієї чи тієї суспільно-політичної проблеми, але також має потенціал та можливості перебрати її розв'язання на себе.

За такого підходу виключенню із неурядового сектору для дослідницьких цілей підлягають усі організації, які дбають про інтереси вузької категорії населення та не націлені на системні зміни, а лише на задоволення нагальних потреб. Для прикладу – організації співвласників багатоквартирних будинків, кооперативи, професійні та кредитні спілки.

2. Неурядовий сектор як соціально-економічний гравець

За цим підходом основною функцією НУО як спільноти, окремої від сектору держави та бізнесу, вбачається відстоювання інтересів населення у різних сферах суспільного життя. НУО тут здебільшого є саме соціально-економічним гравцем, основним продуктом якого є послуги населенню, які підвищують рівень та якість життя, тобто сприяють задоволенню передусім соціальних потреб.

Надання НУО ролі провайдера соціальних послуг бере початок ще з минулого сторіччя. Це пов'язано із тим, що багато організацій сектору працювали насамперед із вразливими групами населення, до яких часто у держави та бізнесу був відсутній безпосередній доступ.

Наразі розгляд сектору НУО як складової соціально-економічного розвитку країн набуває популярності на теренах пострадянських країн, хоча для західних суспільств такий підхід не новий. Так, за одним із визначень у спільній роботі Л. Саломон та С. Соколовський характеризують неурядовий сектор як похідне явище із соціальної системи держави [Salomon & Sokolowsky, 2010]. Як соціальний феномен розглядають НУО у своїх роботах також Ж. Мейно та Й. Ладор-Ледерер, проте у цьому питанні сектор НУО протиставляється державі як більш спроможний до розв'язання соціальних проблем населення.

Попри те, що неурядовий сектор є частиною соціально-економічного розвитку країни та окремим ринковим гравцем, його продуктом не завжди є соціальна послуга, а споживачем – держава. Власне, це одна із причин, чому загроза інкорпорування НУО у державний сектор, якої побоюються деякі дослідники, на сьогодні видається нереалістичною. Натомість варто наголосити на тому, що входження НУО в систему економічних відносин країни є об'єктивним явищем. Наприклад, ще на початку 2000-х років Дж. Кендл та Х. Анхаєр виокремили низку передумов, які впливають на зміну якісних характеристик сектору:

1. Зміна розміру сектору (його збільшення).
2. Зміна кордонів між державним та приватним сектором.
3. Проблема відповідальності та криза легітимності.
4. Перегляд концепції громадянського суспільства.

Ці зміни контексту відображаються в цілому на відносинах «держава – суспільство», оскільки діяльність НУО різною мірою впливає на обидва сегменти. У цьому контексті природним є прилаштування сектору до потреб своїх бенефіціарів, які в умовах життя в «суспільстві споживання» здебільшого орієнтовані на сервіси та послуги, хоча й в реаліях ХХІ сторіччя – не лише соціальні.

Крізь призму дослідження третього сектору як гравця сфери соціального забезпечення НУО розглядають у багатьох країнах світу, особливо європейських. Наприклад, для Італії роль НУО полягає у наданні або забезпеченні надання соціально-економічних послуг населенню. Сектор НУО у такому разі є сервісним.

Хоча роль НУО впливає із визначення поняття, спектр яких ми розглянули вище, враховуючи варіативність підходів з боку науковців до ролі та портрета третього сектору, маємо вдатись до глибшого аналізу, а саме – дослідити функції, місію та ролі НУО.

У вітчизняному академічному середовищі традиційно розглядають функції НУО з акцентом на їх соціальній ролі, виходячи з того, що сектор здебільшого функціонує задля поліпшення умов життя суспільства та опіки незахищених верств населення. Так, як вважає В. Головенько, на громадських організаціях у принципі лежать соціальні функції, серед яких основною виокремлюється розв'язання соціально-економічних проблем членів НУО та суспільства загалом. Водночас із напрямів діяльності, які розглядаються науковцем, вбачається, що НУО виходять у своїй діяльності за межі соціального. Наприклад, одним із напрямів роботи визначається «громадський контроль за діяльністю органів влади, недопущення неефективного державного управління та корупції» [Головенько, 2009], що вказує на суспільно-політичну площину.

П. Дігтяр, аналізуючи діяльність неурядових організацій, запропонував підхід до розподілу НУО на категорії за критерієм їх функціональності, виділивши таким чином організації:

- взаємодопомоги;
- соціальної спрямованості;
- самовдосконалення;
- суспільної охорони;

- правозахисту;
- інфраструктури [Дігтяр, 2010].

Відповідно для кожної групи організацій визначальною буде своя функція, яка є основною у діяльності конкретної НУО. Загалом же класифікація обертається навколо соціальної та похідної від неї ролей. Функція суспільної охорони частково може представляти суспільно-політичну спрямованість третього сектору, проте повною мірою не розкриває її політичний потенціал.

Дещо інший підхід до розгляду функцій НУО пропонує українська дослідниця І. Рачинська, поділяючи функції на 4 групи, залежно від їх походження:

1. Делеговані державою (профспілки, контролюючі тощо).
2. Соціальні.
3. Здійснення державних функцій (з якими держава не справляється).
4. Захист прав та інтересів учасників НУО [Рачинська, 2013].

Цей підхід є цікавим у ретроспективі для дослідження еволюції сектору НУО та його ролі і діяльності в Україні, проте на сьогодні такий розподіл функцій уже не відповідає дійсності (як було на час згаданого дослідження у 2012 році). Насамперед причиною є ухвалення Закону України «Про соціальні послуги», який, по суті, діяльність у сфері соціального забезпечення населення автоматично переводить у категорію «делеговані державою». Тож, беручи за основу згаданий підхід, доцільніше оперувати трьома групами функцій.

Проте, повертаючись до предмета нашого аналізу, маємо зазначити, що набір функцій, яких тривалий час розглядали як характерні неурядовим організаціям, змушує визначити сектор НУО як соціальний інститут. Результати ж нашого дослідження вказують, що за сучасних обставин третій сектор більше не виступає гравцем однієї площини, тож ми маємо врахувати його функції також у суспільно-політичній та економічній площинах.

Однак для американської політичної думки такий підхід не є новим. Виходячи із дефініцій, які американські вчені дають неурядовій організації та неурядовому сектору, щонайменше останні тридцять років сектор НУО розглядається як міжгалузева мережа,

яка має свою роль та функції у площинах соціального захисту, державного управління, економічних та міжнародних відносин. Варто зазначити, що у вітчизняній науці такі підходи до аналізу НУО практикуються порівняно недавно. За словами І. Сигібі, більшість українських науковців указують на роль неурядових організацій як посередників між державою і суспільством, проте аспект впливу перших на процеси прийняття рішень залишається нерозкритим [Сибіга, 2013]. Утім, посередництво між державою та суспільством вимагає від третього сектору бути організованим та спроможним приносити користь суспільству, зокрема забезпечуючи системність благ і послуг для населення, отриманих унаслідок адвокаційної діяльності, але одночасно залишатися вільними від впливу політичних сил і органів влади. Це, зі свого боку, пояснює прагнення сектору до самодостатності та мережування задля забезпечення сталості свого існування.

Розглядаючи соціальні функції НУО як визначальні для їхньої ролі та мети існування, у світі склалися дві теорії розвитку сектору:

1. Запропонована Л. Саламоном теорія взаємозалежності говорить, що спроможність НУО надавати послуги населенню підтримується державою (у т. ч. ресурсно). Тобто держава потребує організації визначених соціальних послуг, а НУО, які можуть організувати їх надання, продають їх державі.

2. Запропонована В. Пфефером та Дж. Саланчиком теорія залежності від ресурсу, згідно з якою спроможність сектору НУО надавати будь-які послуги державі та населенню зводиться до економічних умов існування цього суспільства, тобто передумовою розвитку сектору НУО вказує на можливості держави та громадян у нього інвестувати [Salamon & Anheier, 1998].

Безвідносно до теоретичних засад станом на сьогодні можна відмітити, що на практиці розвитку Української держави НУО також забезпечують надання населенню соціальних (і не лише) послуг. Ця діяльність потребує ресурсів, аби забезпечити надання цих послуг. Дискутивним наразі залишається питання того, хто має фінансово підтримувати НУО, які надають послуги, оскільки, з одного боку, існує впевненість у тому, що НУО неприбуткові, а отже, не мають отримувати кошти за свою діяльність, проте, з

іншого, споживання послуг, які надають НУО населенню, зростає, підвищується їх якість, підтримувати це співвідношення на волонтерських засадах для НУО, які професіоналізуються, стає неможливо. А тому варто поглянути на сектор з точки зору вільного ринкового гравця, який на рівні із державою або бізнесом може повноцінно конкурувати та забезпечувати попит на послуги як у приватному, так і державному секторах.

Підсумовуючи, неурядовий сектор є самостійним суспільно-політичним інститутом сформованим окремо від інституту держави та існує у складі громадянського суспільства, частіше за все виступає у ролі медіатора та регулятора між державою та населенням.

Погляди різних дослідників щодо розуміння місії та значення ролі НУО можна звести до двох загальних підходів: неурядовий сектор – це суспільно-політичний гравець із основною функцією медіації між державою та суспільством, його роль полягає скоріше у забезпеченні системних змін та реформ із захистом свобод населення, у крайньому прояві може виступати неформальною альтернативою профільного міністерства; неурядовий сектор – соціально-економічний гравець із яскраво вираженою соціальною функцією, його покликання – у забезпеченні нагальних та базових потреб суспільства та, зокрема, його уразливих груп, у крайньому прояві може виступати альтернативою установам та органам соціального забезпечення. Для обох випадків НУО належить роль двигуна, який здатний прискорити розв’язання тієї чи іншої проблеми, але часто має потенціал та можливості перебрати їх вирішення на себе повною мірою.

Питання класифікації НУО на сьогодні достатньо добре досліджене і, враховуючи його багатоаспектність, способів та критеріїв класифікації виокремлено немало. Так, наприклад, дослідники університету Дж. Гопкінса поділяють організації неурядового сектору на 12 груп за критерієм їх спрямованості:

- культура і дозвілля;
- дослідження та освіта;
- охорона здоров’я;
- соціальні послуги;

- довкілля;
- розвиток громад;
- захист прав, адвокація та політичні організації;
- волонтерство;
- міжнародні;
- релігійні;
- бізнес та професійні асоціації;
- інші [Salamon & Anheier, 1996].

Примітним тут є те, що в українській літературі, яка посилається на цю класифікацію, дослідники обмежують її 10 групами та застосовують єдиний підхід до трансляції їх назв, що, на нашу думку, вносить певні неточності стосовно оригінальної класифікації, запропонованої Л. Саламоном та Х. Анхаєром: групи 4, 6 та 7 в більшості україномовних джерел мають назви «соціальні служби», «розвиток та житлово-комунальне господарство» і «адвокатура та політика». Хоча, якщо поглянути на підгрупи, які виділяють автори першоджерела, стає очевидним, що група організацій, яких відносять до перших двох груп, спеціалізуються на питаннях надання соціальних послуг, а також підвищенні якості життя населення (соціально-економічний розвиток, працевлаштування, житло тощо).

У випадку із категорією 7, яка в оригіналі називається «Law, advocacy and Politics», виникає інша складність – трактування терміна «advocacy» як опікування адвокатською діяльністю, проте у застосуванні цього поняття до діяльності НУО слід оперувати поняттям «адвокація», як одним із видів впливу на процес прийняття рішень. Цей термін для України є порівняно новим, проте у середовищі НУО досить поширеним. Наведемо кілька визначень поняття адвокаційної діяльності. Наприклад, Р. Шарма визначає адвокацію так: «винести проблему на порядок денний, забезпечити вирішення цієї проблеми та сформувати підтримку для роботи як над самою проблемою, так і над її вирішенням» [Begloian, 2016].

У прямому перекладі з англійської адвокація (advocacy – відстоювання інтересів) – індивідуальна або організаційна діяльність,

метою якої є вплив на політику та рішення політичних, економічних та соціальних інституцій для представництва та захисту інтересів суспільних груп [Просоренсо, 2017].

Виходячи з цього, ми пропонуємо використовувати класифікацію без застосування її прямого перекладу в наведених аспектах, а з огляду на сутність діяльності та призначення організацій, яких відносять до тієї чи тієї групи НУО. Ця класифікація є визнаною як міжнародна, оскільки вичерпно описує всі організації, які є неприбутковими, та функціонують окремо від держав. Згадана типологія наразі не є популярною для застосування на теренах України, проте із розвитком питань делегування окремих соціальних послуг сектору НУО, нарощення потенціалу організацій, які опікуються адвокацією, та унормуванням волонтерства як специфічної форми діяльності громадян така класифікація набуває актуальності. І в цьому дослідженні ми звернемося до її розрізу, проте з урахуванням наших методологічних обмежень поняття «неурядовий сектор», тобто релевантними категоріями для нас стануть культура і дозвілля; дослідження та освіта; охорона здоров'я; соціальні послуги; довкілля; розвиток громад; волонтерство; міжнародна діяльність та частково категорія «захист прав, адвокація та політичні організації» без урахування політичних.

Розглянемо підходи до класифікації НУО, які пропонують вітчизняні вчені. Цікавим є підхід, запропонований В. Редюхіним, хоча він оперує поняттям «громадська організація» як одиницею дослідження, проте категорії цілком можливо застосувати до інших організацій, які ми включили до сектору НУО. Дослідник пропонує розглядати види організацій залежно від масштабів їх діяльності, проте, на відміну від досить популярного поділу на регіональні, національні та міжнародні пропонує дещо розширений поділ, а саме – ґрунтуючись на рівні вирішення проблематики:

- людини;
- родини;
- установи/групи людей;
- території (мікрорайон);
- адміністративно-територіальної одиниці (місто, село);

- держави;
- кількох держав [Голобобов, 2017].

Хоча за таким поділом класифікувати всі НУО дещо складно, оскільки більшість організацій спрямовані на діяльність не у масштабах території, а у масштабах цільової аудиторії, тобто людей без прив'язки до місця розташування самої НУО або місця перебування людей, які є бенефіціарами. Водночас в окремих випадках належність організації до тієї чи тієї групи, виділеної дослідником, можливо встановити чітко. Наприклад, у випадках, коли йдеться про діяльність організацій, спрямовану на освіту сільської молоді, ми можемо одразу окреслити територіальний ореол роботи такої НУО – село. Проте частіше географію діяльності встановити важче. Наприклад, організації, які працюють у сфері захисту прав та свобод. У цьому випадку НУО може бути розташована у невеликому містечку, проте надавати послуги та консультації людям з інших міст, областей та навіть нерезидентам або особам без громадянства. При цьому предметом захисту будуть не обов'язково права конкретної людини, а, можливо, навіть усього народу (як, наприклад, НУО, що опікуються захистом прав ромів).

Н. Котенко та С. Карпенко у своїй спільній роботі виокремлюють 5 видів НУО, залежно від мети їх створення та діяльності:

- організації взаємодопомоги та соціальної спрямованості;
- організації за інтересами;
- суспільно-охоронні організації;
- правозахисні організації;
- інфраструктурні [Карпенко & Котенко, 2014].

Враховуючи деталізацію кожної із категорій, яку дають автори у своїй роботі, можна говорити про те, що ця класифікація дещо корелюється із підходом Л. Саломона та Х. Анхаєра, проте містить ширші межі для об'єднання НУО в одну групу. Хоча із наведених у роботі прикладів виходить, що дослідники включають в поняття сектору НУО, зокрема, і релігійні організації, і спілки адвокатів та нотаріусів тощо.

Дивний поділ НУО на види наводить в одній зі своїх статей О. Дементов, на думку якого, сучасні організації, які працюють в

Україні, можливо поділити на 5 видів, залежно від «реальної» мети їх діяльності:

- припартійні ГО (діють в інтересах політичної сили);
- іміджеві ГО (робота на імідж того, хто фінансує організацію);
- «грантоїди» (організації, які працюють з метою збагачення вузького кола людей);
- «диванні» (створюються з конкретною політичною або комерційною метою);
- професійні (ГО, які об'єднують юристів, медиків; захищають інтереси визначеного кола людей і перебирають на себе функції профспілок) [Дементов, 2008].

Дивною така класифікація видається через визнання ГО як спільності з деструктивним процесом, у супереч світовій практиці та доказовій базі, яка існує у вигляді запроваджених реформ, системи побудованих соціальних сервісів, цифрових рішень, запропонованих або запроваджених сектором НУО. Під час вивчення цієї класифікації ми не знайшли принципової різниці між організаціями, які автор відносить до категорій 3 і 4. Проте відмітили, що у цій системі неможливо розмістити НУО, які фактично існують і діють станом на сьогодні в Україні, перш за все – це волонтерські рухи, організації, які надають соціальні послуги населенню (тимчасове проживання, догляд за людьми поважного віку та дітьми тощо), правозахисні організації, які далеко не завжди є профспілками юристів; НУО, які працюють у напрямках сортування та перероблення відходів, освіти та перекваліфікації дорослих тощо.

Звичайно, ми не відкидаємо реальності із «недобросовісними організаціями», які діють в інтересах політичних сил або створюються з метою освоєння грантів, проте під час дослідження ми маємо бути неупередженими: такі випадки спостерігаються, проте вони – виняток, а не правило, а отже, не можуть виступати основою для класифікації та характеристики сектору загалом. Хоча, маємо визнати, що проблема оцінки НУО з боку політичних гравців та окремих категорій населення часто відображає окреслену крайність.

Автори посібника «Роль неурядових організацій у становленні правозахисного руху» О. Шуміло та Н. Кравчук у своїй роботі

підходять до класифікації НУО під іншим кутом зору. Вони виокремлюють усього три види організацій, спираючись на мотив та спосіб їх діяльності, і відзначають, що в Україні діють такі НУО:

1. «Дослідницько-консалтингові НУО, орієнтовані на наукові дослідження, надання консультацій і поширення інформації серед осіб, які приймають рішення, та широкої громадськості. Більшість з таких НУО – громадські або приватні аналітичні центри, які виконують певні проєкти, друкують наукові публікації, проводять конференції і семінари, співпрацюють зі ЗМІ.

2. Лобістські НУО, які фокусують свою діяльність на захисті або опозиції конкретних політичних курсів, що здійснюються урядами або міжнародними організаціями. Вони привертають увагу ЗМІ для тиску на уряди й використовують міжнародні форуми для оприлюднення своїх позицій.

3. Посередницькі НУО, які надають мережні послуги. Вони встановлюють контакти всередині країн і на міжнародній арені та поширюють інформацію з важливого для них питання» [Шуміло & Кравчук, 2018].

Ця класифікація найбільш предметно відображає поділ організацій, які ми віднесли до сектору НУО, та дає змогу, хоча й доволі в загальних рисах, уписати в таку систему класифікації будь-яку НУО, яка береться до аналізу. Важливим аспектом залишається (маємо тут погодитися з авторами) міжгалузеве співробітництво, оскільки потреба виконання завдань, які за своїм характером притаманні іншому виду НУО, по-перше, спонукає організації поєднувати в собі діяльність усіх вищезгаданих категорій, по-друге, спонукає НУО до створення коаліцій та мереж, де спільними зусиллями НУО вдається досягати результатів в усіх трьох напрямках, створюючи таким чином своєрідний завершений цикл системної зміни.

Ми вважаємо за доцільне використати запропоновану класифікацію для побудови загальної картини функціонування сектору НУО, проте дещо у зміненому вигляді, насамперед що стосується самих назв запропонованих типів. Оскільки в секторі НУО проведення досліджень є поширеною практикою, цей тип варто визначити окремим. Проте більшість НУО (громадських спілок та організацій) опікуються проведенням аналітичних, а не наукових

досліджень. Насамперед це пов'язано із необхідністю пошуку рішень конкретних питань, а не глибинних досліджень. Саме тому в Україні й світі формується пул НУО, які позиціонують себе як аналітичні центри, наголошуючи на своєму основному напрямі роботи – проведенні аналітичних досліджень. Лобістські НУО доцільніше перейменувати в адвокаційні, враховуючи, що неурядовий сектор не веде лобістської діяльності, а лише адвокатує інтереси своїх бенефіціарів. Принципова різниця цих понять полягає у характері такої діяльності: по-перше, адвокація, на відміну від лобізму, є некомерційною діяльністю (НУО від бенефіціарів не отримують за неї коштів), по-друге, предметом адвокації ніколи не є приватний інтерес, завжди – благо для частини або всього суспільства [Юрчишин, 2017]. Посередницькі організації, які спеціалізуються на наданні послуг, пропонуємо визначити зрозумілішою для українців категорією – сервісні. Тож, залишаючи сутність категорій, розглянутих вище, для дослідження використаємо їх наступну інтерпретацію та розділимо сектор НУО на три види організацій:

- аналітичні;
- адвокаційні;
- сервісні.

Аналізуючи підходи до типологізації неурядових організацій (та окремо громадських організацій), ми переконались у тому, що неможливо розглядати сектор в якомусь одному аспекті, оскільки, повертаючись до питання його інституціоналізації, на перший план виходить необхідність комплексного розгляду виконання сектором своїх функцій. У дослідженні ми спробували сформуванати систему координат, яка ілюструє та характеризує структуру неурядового сектору у трьох найважливіших аспектах:

1. Сфера (які проблеми та галузі охоплюють своєю діяльністю НУО);
2. Діяльність (які інтервенції та способи роботи НУО використовують для досягнення результату);
3. Масштаб (наскільки широка аудиторія бенефіціарів, які отримують користь від діяльності НУО).

Таким чином на системі координат ми зможемо розташувати як кожен окрему НУО, так і їх сукупність, наприклад, НУО міста чи країни.

Відповідно до цього підходу у нас можуть бути групи організацій із різними наборами трьох визначальних критеріїв, але можуть одночасно поєднувати у собі інші, допоміжні.

Проте окремо слід розглянути правове поле, яке створене для підтримання фізичної безпеки представників неурядового сектору. На сьогодні це питання особливо гостре для громадянського суспільства. Насамперед це пов'язано зі збільшенням кількості переслідувань та нападів на громадських активістів, що, з одного боку, демонструє підвищення спроможності сектору НУО у реформуванні, протидії корупції тощо та демонструє можливість третього сектору змінювати систему. З іншого боку, в Україні не розвинені механізми захисту представників сектору НУО від нападів, які є наслідком їх професійної діяльності. Практика показує, що найчастіше страждають від насильства представники антикорупційних та правозахисних організацій, а також екоактивісти та НУО, які захищають права сексуальних меншин. І якщо у перших трьох випадках підозри найчастіше падають на політикум та бізнес, то в останньому причиною нападів частіше за все є гомофобні прояви населення.

За даними моніторингу Української Гельсінської спілки у 2018 році зафіксували 86 випадків нападів та тиску на громадських активістів, у 2019 році – 68 [Печончик, Лаврінок, & Ліхачов, 2020], проте позитивної тенденції не спостерігається, оскільки такий самий показник станом на перше півріччя 2020 року вже нараховував 48 випадків нападів та тиску [Український кризовий медіа-центр, 2020], з урахуванням, що кілька місяців країна була на тотальному карантині. Тобто можна було прогнозувати, що у 2020 році цей показник буде вищим, ніж у попередні два. Складність полягає ще й тому, що правоохоронні органи не ведуть статистики нападів, переслідувань та погроз громадським активістам, слідкують за цими випадками та тенденціями загалом самі правозахисні організації країни. У одному із своїх досліджень Центр прав людини ZMINA наводить такі види переслідування громадських активістів (зображено на рисунку 2.1.), які їм удалося зафіксувати в Україні протягом січня–березня 2020 року:

Види переслідувань								
Фізичний напад							6	
Залякування, погрози та інші форми тиску					4			
Знищення чи пошкодження майна				3				
Юридичне переслідування				3				
Перешкоджання діяльності ГО			2					
Перешкоджання мирним зібранням			2					
Дискредитація			2					
Пошушення приватності		1						

Рис. 2.1. Види переслідувань активістів

(укладено автором на основі моніторингова доповідь щодо переслідувань активістів і правозахисників на підконтрольній уряду території України (січень–березень 2020 року) «Активізм 2020» [Дмітрієв, Москвичова & Печончик, 2020])

На думку правозахисних організацій, в Україні необхідний рівень безпеки для громадських активістів та їхньої діяльності встановлений нормативно. Хоча й відзначають, що потребують уточнення окремі положення актів, як, наприклад, визначення підстав притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені з мотивів ненависті за ознаками сексуальної орієнтації. Водночас очевидним залишається відсутність системного підходу до організації безпечного середовища діяльності НУО: відсутня налагоджена система моніторингу та контролю нападів і переслідувань представників НУО, на державному рівні цими питаннями опікується лише омбудсмен; правоохоронна та судова система загалом працюють неефективно, а у випадках нападів на активістів активно розпочинаються лише ті розслідування, причини яких

набули широкого розголосу та публічних вимог розслідування з боку громадськості.

Водночас події після 24 лютого 2022 року кардинально змінили акценти у гарантуванні фізичної безпеки громадських активістів, оскільки значно почастішали випадки нападів, тортур, викрадень або позбавлення свободи та інших воєнних злочинів, учинених російськими військами щодо цивільних українців. За даними Центру прав людини ZMINA станом на середину 2023 року в Генпрокуратурі було офіційно зареєстровано 91692 воєнних злочини, що, за оцінками міжнародних організацій, є мінімальною цифрою від справжніх масштабів [Охотнікова, Гнатюк, Петруньок & Синюк, 2023]. Очевидно, немає статистики, яка б фіксувала належність постраждалих до громадських активістів, утім, в умовах повномасштабної війни питання фізичної безпеки залишається одним із найгостріших для всього населення без винятку.

З дослідження випливає, що сектор НУО складається з сукупності інтересів, мотивів, способів діяльності та взаємозв'язків організацій громадянського суспільства, що на засадах саморегуляції утворюють окрему систему соціальної mediaції між органами державної влади та суспільством, що є полем їх професійної діяльності. Попри свою назву НУО містить у собі лише обмежений перелік організаційно-правових форм, у яких існують структури, що не управляються та не належать державі або її органам. Так, у вузькому розумінні третій сектор містить у своєму складі організації, які одночасно відповідають характеристикам: існують незалежно від держави та уряду, працюють без мети отримання прибутку або влади, опікуються інтересами та захистом прав широких груп населення, працюють системно, вигодоотримувачем завжди є громада.

РОЗДІЛ 3

Баланс між фінансовою стійкістю та неупередженістю

Створюються (реєструються) громадські та благодійні організації відповідно до положень Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Процес реєстрації НУО аналогічний процесу реєстрації інших юридичних або фізичних осіб-підприємців та не має законодавчих або бюрократичних бар'єрів. На сьогодні для більшості випадків реєстрації або отримання реєстраційних документів уже створені відповідні онлайн сервіси, які дозволяють проводити ці дії в електронному форматі, окрім реєстрації громадських формувань без статусу юридичної особи – у цьому разі досі передбачене подання паперових документів [Верховна Рада України, 2003].

Згідно з Податковим кодексом України, неурядова організація може здобути статус неприбуткової за наявності визначених умов:

- зареєстрована відповідно до вимог законодавства;
- установчий документ організації встановлює заборону розподілу отриманих доходів серед засновників, членів або працівників;
- внесена податковою комісією до спеціального реєстру неприбуткових організацій [Верховна Рада України, 2010b].

Процес набуття ознаки неприбутковості забирає два тижні, а сама реєстрація є безоплатною. Водночас на сьогодні подати документи для таких дій НУО може за допомогою електронного онлайн сервісу [Кабінет Міністрів України, 2016a]. Тобто, працюючи в межах законодавства та дотримуючись власних установчих документів, неурядові організації мають змогу безперешкодно набути статусу неприбутковості, що позбавляє їх обов'язку сплачувати податок на прибуток.

Інших стимулів або знижок, які б пом'якшували фінансове середовище роботи неурядових організацій, в українській практиці не застосовують. Наприклад, поширена у багатьох країнах Європи практика відсоткового фінансування НУО, а саме – перерахування

за бажанням інших суб'єктів господарювання частини їхнього ПДФО громадській чи благодійній організації. Такий досвід на сьогодні вже мають Молдова, Румунія, Угорщина, Литва, Італія, Польща та Чехія [ЦЕДЕМ, 2020].

В Україні ж встановлені окремі знижки, які можуть отримати неурядові організації під час оренди приміщення, що перебуває у комунальній власності. Процедура та вартість оренди для НУО встановлюється рішеннями відповідної місцевої ради. Тож у різних областях та містах України така пільга реалізовується по-різному, до того ж пільгову оренду мали змогу отримати тільки обмежене коло НУО. Наразі в Україні ухвалений Закон «Про оренду державного та комунального майна», який переводить усі паперові конкурси та процедури здачі комунальних закладів в оренду в електронний формат, а саме – зобов'язує їх проводити через систему «Прозорро. Продажі», яка передбачає відкритий аукціон. Система повноцінно мала запрацювати у жовтні 2020 року. Водночас для НУО, які мали право на пільгову оренду, таке право залишається. Для них передбачена система продовження договорів оренди без аукціону, проте коло таких організацій обмежене до:

- громадських організацій у сфері культури і мистецтв;
- громадських організацій ветеранів російсько-української війни для розміщення реабілітаційних установ для учасників бойових дій;
- громадських об'єднань фізкультурно-спортивної спрямованості [Верховна Рада України, 2019с].

Закон також передбачає такий спосіб надання приміщень в оренду для державних та комунальних установ, що надають соціальні послуги населенню відповідно до галузевого закону. При цьому Закон «Про соціальні послуги» надавачами таких послуг визначає і недержавний сектор також, зокрема, громадські та благодійні організації [Верховна Рада України, 2019d].

Також більшість українських НУО не мають пільг щодо взяття в оренду земельної ділянки, на якій розташовані її будівлі. Тоді як, наприклад, релігійні організації, які багато дослідників відносять до сектору НУО, згідно з Податковим кодексом України платниками земельного податку не є.

Підприємницьку діяльність НУО можуть здійснювати відповідно до законодавства України на рівних умовах з іншими суб'єктами господарювання. Єдина відмінність, яка діє для НУО, це те, що підприємницька діяльність має відповідати їхньому статуту, а кошти, отримані від такої діяльності, мають бути спрямовані на цілі, для досягнення яких організація була створена. Це, безперечно, є позитивним аспектом для НУО і ринку пропозиції послуг, товарів або робіт в цілому, оскільки додаткова конкуренція стимулює підвищення якості пропозицій, а також регулює ціни різних постачальників. На сьогодні в Україні діє Закон «Про публічні закупівлі», який визначає, що учасниками закупівлі можуть бути «фізична особа, фізична особа – підприємець чи юридична особа – резидент або нерезидент, у тому числі об'єднання учасників, які подали тендерну пропозицію або взяли участь у переговорах у разі застосування переговорної процедури закупівлі» [Верховна Рада України, 2019a]. Тобто Закон не обмежує доступ до участі в торгах жодної організаційно-правової форми. Досліджуючи питання бар'єрів НУО у сфері участі в публічних закупівлях, ми не виявили жодних правових перепон, які могли б вплинути на доступ НУО до ринку пропозиції послуг, товарів або робіт. Хоча неурядові організації часто зосереджують увагу на складнощах закупівельного процесу, ми дійшли висновку, що причини цих складнощів здебільшого пов'язані із недостатністю досвіду НУО у сфері публічних закупівель, а також відсутності фахівців, які профільно спеціалізуються на закупівлях в Прозорро [Демченко, Дмитренко, Домненко & Кузьменко, 2020]. До таких висновків дозволяють дійти результати аналітичного дослідження ГО «Інститут аналітики та адвокації», яка в середині 2020 року аналізувала досвід участі НУО у закупівлях послуг у сфері громадського здоров'я.

Іншим, законодавчо дозволеним механізмом залучення фінансування для НУО є соціальне замовлення. Цей спосіб, на відміну від публічних закупівель, передбачає не придбання послуг державою, а компенсацію за їх надання. За таким механізмом НУО може пропонувати державі виключно соціальні послуги на користь третіх осіб (населення). Цей механізм передбачає, що держава у ролі замовника (ОДА, органу самоврядування або іншого розпорядника

бюджетних коштів) може придбати соціальні послуги, потребу у яких має населення відповідного регіону, за конкурсом серед юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. З 1 січня 2020 року в Україні набув чинності Закон «Про соціальні послуги», який мав би упорядкувати процес передачі надання соціальних послуг державою на «аутсорс», проте на сьогодні не вистачає деяких підзаконних актів та електронної інфраструктури для забезпечення повноцінного функціонування ринку соціальних послуг в Україні. Так, наприклад, Закон передбачає, що такі послуги можуть організовуватися суб'єктами, внесеними до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг. Незважаючи на те, що Законом передбачено створення Реєстру у вигляді інформаційно-телекомунікаційної системи, на сьогодні Реєстр надавачів досі існує у формі Ексель таблиць, оприлюднених на сайті Міністерства соціальної політики. Цей аспект не створює правових перепон у доступі НУО до ринку соціальних послуг через соціальне замовлення, проте впливає на процес моніторингу та оцінки самих послуг, а також процес оцінки роботи надавачів. Водночас шлях соціального замовлення є достатньо популярним способом співпраці місцевих органів влади і НУО. Хоча результати соціологічних досліджень показують, що механізм потребує кращого регулювання, оскільки опитані НУО та організації соціального захисту наголошують на цьому аспекті. Так, за даними дослідження соціального замовлення на регіональному рівні В. Дударьов та В. Попович відмічають, що 50% і більше респондентів зазначили нормативно-правову базу соціального замовлення неповною, близько 30% вказали на поганий інформаційний супровід [Дударьов & Попович, 2019].

Створені в Україні також і підвалини для фінансування проєктів НУО коштом Державного та/або місцевих бюджетів. Таку процедуру дозволяє і Бюджетний кодекс, і спеціально ухвалена постанова КМУ № 1049 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проєктів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка». Порядок затверджений на державному рівні та встановлює особливості оголошення таких конкурсів для ЦОВВ, проте місцевим органам самоврядування за текстом постанови рекомендується застосовувати прийнятий документ для аналогічної

діяльності в регіонах. Цей механізм передбачає співфінансування з боку ОГС, яка стане переможцем конкурсу, проте власний внесок становить всього 15% і може надаватись у нематеріальній формі [Кабінет Міністрів України, 2007]. Складність цього способу співпраці полягає у відсутності єдиного підходу до організації таких конкурсів в регіонах, що призводить до нерівномірної залученості НУО у вирішення суспільно-важливих питань у різних регіонах країни через різний рівень обізнаності та зацікавленості місцевих органів влади. Постанова також не передбачає використання електронних та/або відкритих процедур подання пропозицій та вибору переможців таких конкурсів, що може викликати недобросовісну конкуренцію серед НУО, а також зловживання з боку посадовців. Хоча й створення/застосування відкритих процедур проведення конкурсів серед НУО й відбору переможців законом не заборонено.

У цьому контексті, добру практику застосовують казахські владні структури, які у співпраці з НУО використовують для проведення соціального замовлення спеціально розроблений електронний інструмент. Тож систематизація та оцінка рівня участі НУО у взаємовідносинах із державою як надавача послуг дає можливість вимірювати і удосконалювати цей процес.

Утім, деякі категорії українських неурядових організацій мають право на фінансову підтримку безпосередньо з Державного бюджету України. Зокрема, Бюджетним кодексом України визначено, що серед видатків бюджету на рік можуть бути такі:

- «державна підтримка молодіжних та дитячих громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї»;
- «державна підтримка громадських об'єднань на виконання заходів щодо національно-патріотичного виховання»;
- «державна підтримка громадських об'єднань осіб з інвалідністю і ветеранів на виконання загальнодержавних програм (проектів, заходів)»;
- «підтримка баз олімпійської підготовки та всеукраїнських громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування» [Верховна Рада України, 2010а].

Для кожної категорії витрат, які здійснюються коштом Державного бюджету, завчасно встановлений перелік організацій, які

отримують підтримку. Тобто їхній відбір не передбачає конкурсу. Для прикладу, у Законі України «Про Державний бюджет» на 2020 рік затверджено 5 бюджетних програм, наведених у таблиці 3.1., які передбачають отримання бюджетних коштів попередньо визначеними НУО. Фінансування усіх 5 програм за результатами секвестру бюджету, спричиненого пандемією коронавірусної інфекції, дещо скоротили, проте не ліквідували.

Таблиця 3.1.

**Фінансування НУО коштами Державного бюджету
України 2020 року**

Розпорядник коштів	Назва бюджетної програми	Обсяг фінансування (тис. грн)
Міністерство у справах ветеранів	Фінансова підтримка громадських об'єднань ветеранів на виконання загальнодержавних програм (проектів, заходів), заходи з відвідування військових поховань і військових пам'ятників та з відзначення святкових, пам'ятних та історичних дат.	8 560,20
Міністерство соціальної політики	Фінансова підтримка громадських об'єднань осіб з інвалідністю	66 426,00
Міністерство молоді і спорту	Здійснення заходів державної політики з питань молоді та державна підтримка молодіжних та дитячих громадських організацій	43 881,00
Міністерство молоді і спорту	Фінансова підтримка громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування	55 081,2
Міністерство культури та інформаційної політики	Здійснення культурно-мистецьких заходів національними творчими спілками та Всеукраїнським товариством «Просвіта»	24 684,20
Всього	5	198 632,6

(Джерело: укладено автором на основі Закону України «Про Державний бюджет на 2020 рік» [Верховна Рада України, 2019b].)

Якщо розрахувати відсоткову частку фінансування, яка припала на ці програми у 2020 році, то вона становить 0,02% від загальних видатків Державного бюджету.

Водночас упродовж 2022–2023 років, коли бюджет зазнав особливо великого навантаження через збільшення необхідних видатків на оборону, згадані бюджетні програми змін не зазнали, для більшості з них впродовж цих двох років фінансування збільшилось.

Таблиця 3.2.

**Фінансування НУО коштами Державного бюджету
України 2022-2023 років**

Розпорядник коштів	Обсяг фінансування 2022 рік (тис. грн)	Приріст відносно 2020 року (%)	Обсяг фінансування 2023 рік (тис. грн)	Приріст відносно 2020 року (%)
Міністерство у справах ветеранів	8 560,2	0	82 897,6*	868,4
Міністерство соціальної політики	91 426,0	37,6	-	-100
Міністерство молоді і спорту	124 896,5	108,3	36 605,7	-44,9
Міністерство молоді і спорту	68 511,5	66,0	41 673,1	-37,3
Міністерство культури та інформаційної політики	94 342,1	270,4	20 997,1	-68,4
Всього	387 736,3		182 173,5	

** У бюджеті 2023 року програма під іншою назвою, зокрема, до неї додані ще активності з героїзації та вшанування пам'яті захисників України, а також створення та утримання Національного військового меморіального кладовища.*

Із таблиці 3.2. можемо бачити, що у 2022 році видатки на підтримку діяльності громадських організацій стрімко зросли, водночас у 2023 році видатки не скоротили тільки на програму Мінветеранів, в усіх інших згаданих випадках вартість програми зменшилась у діапазоні від 37 до 100% від показника 2020 року.

Аналогічні видатки можуть здійснюватися і з місцевих бюджетів відповідно до потреб адміністративно-територіальної одиниці, але за тими самими галузевими напрямками роботи НУО: спорт, культура, організації ветеранів та інвалідів. Проте статистику такого фінансування зібрати та розрахувати практично неможливо через велику кількість місцевих бюджетів та бюджетів ОТГ, а також динамічність бюджетного процесу.

Державний бюджет України передбачає також у своїй структурі Державний фонд регіонального розвитку, кошти якого спрямовуються на реалізацію інвестиційних проєктів соціально-економічного розвитку регіонів. Реалізація таких проєктів відбувається на основі співфінансування Державного та місцевого бюджетів. Згідно з Бюджетним кодексом України: «кошти державного фонду регіонального розвитку спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку (у тому числі проєктів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів».

У цьому випадку НУО, які працюють у регіонах та зацікавлені у їх розвитку, можуть не лише виступати як одні зі співвиконавців/підрядників у реалізації активностей проєкту, а й брати участь у формуванні політики розвитку регіону. Зокрема, постановою КМУ № 196 від 18 березня 2015 року [Кабінет Міністрів України, 2015] передбачено, що до складу комісії з відбору регіональних інвестиційних проєктів у регіоні, окрім представників органів влади, можуть входити також представники громадських об'єднань, до сфери діяльності яких належать питання регіонального розвитку, а також незалежні експерти.

Традиційними для неурядового сектору залишаються також фінансування шляхом реалізації проєктів за підтримки міжнародних донорських або фінансових організацій, участь у впровадженні проєктів міжнародної технічної допомоги тощо. Станом на жовтень 2020 року у Секретаріаті КМУ зареєстровано 263 проєкти технічної допомоги тільки від Європейського Союзу загальною вартістю у 412,9 млн євро. Наприкінці 2023 року дані дещо змінилися, зареєстрованих проєктів поменшало до 195, але вони стали більш дороговартісними – 526 млн євро загалом.

Одним із способів підтримки фінансової спроможності НУО можна визначити також членські внески та благодійні пожертви. Такий спосіб залучення грошей дозволений законодавчо, утім він не популярний в Україні. Натомість останнім часом збільшується інтерес НУО та інформаційних видань до інструментів краудфандингу, який має дещо відмінну логіку роботи. На відміну від звичайних членських внесків, які передбачають плату за право бути дотичним до діяльності організації та користуватись окремими привілеями, краудфандинг передбачає плату за роботу, яку організація виконує за умови, що ця робота корисна для її бенефіціарів. Зокрема, одним із найпопулярніших інструментів краудфандингу на сьогодні є Patreon, який дозволяє насамперед мистецьким та культурним організаціям й незалежним медіа отримувати додаткову фінансову підтримку безпосередньо від населення.

Фінансова спроможність НУО є однією з основних передумов інституціоналізації сектору. Умовно можна розділити способи фінансової підтримки неурядового сектору з боку держави на дві широкі категорії: пряме – коли організація отримує кошти безпосередньо з якогось бюджету та реалізує свою ідею або проєкт, які попередньо були погоджені; непряме – мати контракт з комунальною або державною структурою, які купують необхідні їм роботи або послуги на ринку.

У першому варіанті найпоширеніші способи, які використовуються на практиці, це:

- виконання завдань, передбачених галузевою регіональною або національною програмою. Відповідно витрати на інтервенції, заплановані до реалізації НУО, з самого початку будуть закладені

у відповідному паспорті бюджетної програми, розробленому на виконання стратегічної програми. Для цього виду залучення фінансування необхідні налагоджені тісні партнерські взаємовідносини між органом влади, відповідальним за реалізацію програми, та неурядовою організацією;

- перемога у конкурсі, оголошеному в рамках діяльності та фінансування органу влади. Така можливість передбачена окремою постановою КМУ № 1049 [Кабінет Міністрів України, 2011]. Так організація отримує фінансування за механізмом, схожим на процедуру отримання грантів від міжнародних організацій, проте кошти, які надходять на виконання проєкту, є бюджетними. У цьому разі партнерські зв'язки між органом влади та організацією не є визначальними у питанні залучення фінансування, оскільки конкурси є відкритими для організацій незалежно від їх форми власності, а відбір відбувається за попередньо встановленими критеріями.

У другому варіанті найпоширенішим інструментом співпраці є електронна система публічних закупівель, яку, згідно із законодавством, зобов'язані використовувати всі державні та комунальні структури у разі закупівель товарів, робіт та послуг, вартість яких перевищує межі, встановлені Законом України «Про публічні закупівлі». У такому разі міжособистісні відносини органу влади та НУО здебільшого не виступають визначальним фактором для надання останнім фінансування на виконання тих чи інших активностей, оскільки вибір надавачів послуг проводиться у конкурентному середовищі за завчасно встановленими критеріями. Водночас існує кілька категорій закупівель, під час проведення яких замовники можуть обирати надавачів послуг на власний розсуд, у таких випадках ключовим фактором партнерства будуть попередньо налагоджені між НУО та державною/комунальною структурою відносин [Дмитренко, 2020]

Дослідивши шляхи та джерела фінансування НУО, ми дійшли висновку, що на практиці, по-перше, вони мають корелюватися із видом та характером діяльності НУО, по-друге, саме в закупівельному механізмі закладена основа незалежного розвитку фінансової спроможності НУО як соціально-економічного партнерства між третім сектором та державою.

Розглядаючи співвідношення «вид НУО – механізми фінансування», ми маємо враховувати, що хоча й розглядаємо третій сектор як єдиного актора у вигляді сукупності організацій, за характером своєї діяльності він не є однорідним. Диференціація проходить на рівні місії організації, тобто її ролі у суспільно-політичному середовищі. Повертаючись до видів НУО, які ми виокремили у другому розділі за характером діяльності – аналітичні, адвокаційні, сервісні, – варто зазначити, що критерії фінансової стійкості для них різнитимуться. Наприклад, сервісні організації виконують завдання, покладені на них державою (делеговані з тих чи інших причин). Ці організації опікуються соціальним захистом населення, надають послуги, подекуди перебирають на себе функції органів соціального захисту із організації тимчасового проживання людей, які опинились у складних життєвих ситуаціях тощо. Тобто діяльність сервісних організацій полягає у безпосередній роботі з населенням залежно від потреб цього населення. У цьому разі держава є замовником організації системи надання соціальних послуг та соціального захисту своїх громадян, забезпечуючи їх оплату. Така система відносин «замовник – виконавець» в Україні на практиці може реалізуватися за допомогою декількох моделей фінансування:

- соціальне замовлення;
- публічна закупівля;
- конкурс проектів [Херсонська обласна державна адміністрація, 2019];
- реалізація державної/регіональної програми як виконавця.

Безперечно, маючи різні системи фінансової стійкості, ми можемо відмітити й різні права та можливості для окреслених видів НУО. Так, наприклад, механізм соціального замовлення, хоча й розглядається як один із способів фінансування сектору НУО, на практиці є одним із механізмів фінансування саме сервісних НУО. Водночас відсутність можливості долучитися до конкурсів соціального замовлення серед адвокаційних або аналітичних НУО ми не розглядаємо як обмеження, оскільки механізм соціального замовлення для їх фінансової системи не є визначальним.

Ми розглядаємо систему публічних закупівель як один із універсальних способів залучення фінансування для НУО різних

типів та видів. Наприклад, питання участі неурядових аналітичних центрів у закупівлях аналітичних досліджень цікавило сектор і донорські організації ще у 2018 році, протягом якого це питання стало предметом дослідження кількох аналітичних центрів. Так, згідно з результатами дослідження ГО «Інститут аналітики та адвокації», протягом 2016–2017 років удалося простежити збільшення попиту з боку органів влади на проведення аналітичних досліджень, а також підвищення спроможності неурядових аналітичних центрів цю потребу задовольнити. Про це свідчить збільшення кількості закупівель за участю НУО, а також підвищення рівня конкуренції у торгах (із 1,5 у 2016 році до 1,9 у 2017) та збільшення кількості перемог.

Таблиця 3.3.

**Динаміка збільшення зацікавленості неурядового сектору
у закупівлях аналітичних досліджень**

Рік	Кількість торгів на закупівлю досліджень за участю НУО (од.)	Кількість з них за перемоги НУО (од.)	Вартість підписаних договорів (тис. грн)
2016	12	5	698,4
2017	25	8	1 728

(Джерело: укладено автором на основі аналітичного звіту «Державне фінансування досліджень для недержавних аналітичних центрів» [Інститут аналітики та адвокації, 2020])

Враховуючи збільшення кількості торгів, де НУО стали можцями, як показано у таблиці 3.3., ми зробили припущення щодо підвищення їх професіоналізму з питань участі у публічних закупівлях. Окрім цього, серед досліджуваних закупівель відмітили прямі угоди, що опосередковано вказує на підвищення довіри органів влади до третього сектору як партнера, якого можна залучити до проведення необхідної аналітики. Водночас відмітили, що залученість НУО до сфери публічних закупівель у ці роки була вкрай низькою порівняно із залученістю бізнесу або комунальних/державних структур.

Сервісні організації в аспекті фінансової співпраці із державою на ринкових умовах стали успішними. Проте їх вихід на ринок можна схарактеризувати масовим лише із 2019 року. Імовірніше за все, це відбулося через зміну підходу у державній політиці до організації медико-соціальних послуг для населення та виконання Україною зобов'язань за укладеними міжнародними угодами. По-перше, у 2017 році настав час переводити організацію надання медико-соціальних послуг у сфері ВІЛ/СНІД від фінансування донорської організації Глобальний Фонд боротьби із ВІЛ/СНІДом, туберкульозом та малярією на забезпечення бюджетним коштом. Відповідні зобов'язання поступового переходу від донорського фінансування до бюджетного Україна закріпила у прийнятій у 2017 році Стратегії забезпечення сталої відповіді на епідемію туберкульозу, в тому числі хіміорезистентного, та ВІЛ-інфекції/СНІДу на період до 2020 року. Цей документ передбачає поступовий перехід упродовж трьох років шляхом зменшення фінансування ГФ та збільшення державного за співвідношенням 20-50-80 % коштів у розрізі по роках.

Тобто практично весь період незалежності країни протидію ВІЛ/СНІД здебільшого підтримував ГФ, а надавали послуги із профілактики ВІЛ українські сервісні НУО. Упродовж 2001–2016 років ГФ таким чином підтримував боротьбу з ВІЛ в Україні на 521,3 млн дол. США [Кабінет Міністрів України, 2017]. Відповідно, після завершення перехідного періоду фінансування на повне державне забезпечення необхідно було змінити й механізм доведення коштів до організацій, які безпосередньо працюють із населенням. В українському варіанті таким механізмом стала публічна закупівля. Проте, враховуючи необхідність налагодити нову систему надання медико-соціальних послуг в усіх регіонах країни, цей процес проводиться централізовано: один замовник забезпечує проведення закупівель та відбір постачальників послуг в усіх регіонах України коштом державного бюджету. Тож разом зі зміною механізму та замовника (із ГФ шляхом гранту на ЦГЗ шляхом публічної закупівлі) практично всі сервісні організації, які забезпечували населення послугами із профілактики ВІЛ, стали учасниками публічних закупівель та фінансовими партнерами держави.

Дослідження показують, що централізований підхід до організації забезпечення потреб держави є більш сприятливим для розвитку фінансово-господарського потенціалу третього сектору. Так, протягом 2019–2020 років 63 неурядових сервісних організацій, які працюють із питаннями протидії ВІЛ-інфекції, вийшли на ринок публічних закупівель та уклали із державою контрактів загальною очікуваною вартістю у 223 млн грн.

Згідно з дослідженням поведінки сервісних НУО на торгах, можна відзначити, що наразі цей напрям співпраці перебуває на стадії становлення, адже більшість НУО, які спробували продавати свої медико-соціальні послуги, зіштовхнулися із труднощами та непорозуміннями. Так, результати опитування, проведеного серед організацій по завершенні закупівель, показали, що від 7,5 до 87,5% НУО мали проблеми на різних етапах підготовки, участі в торгах або виконання договору.

Таблиця 3.4.

НУО, що мали труднощі на різних етапах процесу

Етап	НУО, що мали проблеми (%)
Участь у торгах	7,5%
Подання тендерної документації	12,5%
Оформленням звітної документації для отримання коштів за надані послуги (виконання договору)	18,0%
Підписання договору з Центром громадського здоров'я	35,9%
Наданням послуг згідно з укладеним договором (виконання договору)	48,7%
Отриманням коштів відповідно до підписаного договору (виконання договору)	87,2%

(Джерело укладено автором на основі аналітичної записки «Забезпечення населення медико-соціальними послугами у сфері ВІЛ/СНІД за рахунок коштів місцевих бюджетів» [Дмитренко & Ткаченко, 2020].)

Проте під час детального дослідження сутності проблемних моментів дійшли висновку, що лівова частка проблем, відзначених у таблиці 3.4., пов'язана із недостатністю знань в організації особливостей бюджетного процесу (отже, роботи з бюджетними коштами), а також відсутністю навичок із використання системи публічних закупівель та закупівельного механізму в цілому.

Натомість можемо відзначити перспективу такого виду співпраці між органами влади та третім сектором, оскільки разом із виходом сервісних організацій на ринок для участі у закупівлях ЦГЗ відбулось і підвищення рівня організації схожих торгів у регіонах за кошти місцевих бюджетів. Більшість із них також розрахована на сервісні НУО і передбачає закупівлю медико-соціальних послуг для уразливих груп населення. Проте в різних областях України замовники обирають власний аспект (вид послуг) залежно від потреб населення конкретної території. Так, станом на початок 2020 року у 9 областях України відмітили прецеденти організації медико-соціальних послуг за участі НУО для населення (лише для 1 уразливої групи обсягом у 3,8 млн грн) [Дмитренко & Ткаченко, 2020].

У цьому аспекті не останню роль відіграють адвокаційні НУО та адвокаційна діяльність сервісних НУО. Оскільки розподіл коштів місцевих бюджетів здійснюється на місцях, а бюджети кожної територіальної одиниці є самостійними, то будь-які закупівлі, які проводяться в регіонах, є результатом визначення місцевими органами влади потреби в них. Централізована система організації послуг для населення за участі НУО коштами державного бюджету в такому разі є прикладом реалізації загального механізму партнерства держава – третій сектор, проте центральна влада не має повноважень змусити місцеві органи влади наслідувати таку саму політику, а лише рекомендувати. Отож, реалізація кейсів закупівель чи то медико-соціальних послуг, чи аналітичних, чи послуг правової допомоги є втіленням адвокаційного потенціалу організацій третього сектору на місцях. У середовищі НУО такий напрям діяльності наразі дістав назву бюджетної адвокації та набуває популярності серед організацій та грантонадавачів як окремий вид роботи НУО. Цей вид адвокаційної практики бере

свій початок у сфері медико-соціального супроводу населення та спричинений зміною політик ГФ, що змусило більшість країн світу переходити на фінансування боротьби із соціально-небезпечними захворюваннями бюджетним коштом. Оскільки уразливими до соціально-небезпечних захворювань групами населення традиційно, і не лише в Україні, опікуються неурядові організації, напрям бюджетної адвокації можна вважати таким, що зародився і розвивається виключно у третьому секторі. Відмінною його рисою, через яку він є притаманним інструментом тільки НУО, є відсутність комерційної складової, що робить його нецікавим для сектору бізнесу. Зважаючи, що адвокація сама по собі є впливом на процес прийняття рішень, сутність застосування цього інструменту втрачає сенс у руках органу влади, який не може впливати сам на себе у процесі формування політики. Відповідно, державний/комунальний сектор стикається із бюджетною адвокацією лише у випадках, коли є її цільовою аудиторією.

Дослідити і встановити рівень розвитку потенціалу НУО на теренах бюджетної адвокації повною мірою на сьогодні неможливо, оскільки достеменно не може бути відомо, в яких рішеннях бюджетна адвокація була наявною і в яких спрацювала, а в яких ні. Проте попередні висновки ми можемо зробити на основі аналізу кейсів та інформації від самих НУО щодо їх успіхів у цьому напрямі, із застереженням щодо можливої односторонності результатів. Про розвиток напрямку свідчить першочергово збільшення методичних та навчальних матеріалів, розроблених самими НУО для підвищення потенціалу колег із третього сектору. На відміну від загального феномену адвокації, бюджетна передбачає обов'язкову роботу із бюджетом, а саме – основною її метою є виділення або перерозподіл бюджетних ресурсів, покликаних забезпечити населення (цільові аудиторії НУО) тими чи тими послугами й сервісами [ЕАСВ, 2018]. Принцип бюджетної адвокації закладений також у формування громадського бюджету, де на найпростішому рівні громадяни самостійно адвокатують виділення бюджетних коштів на забезпечення потреб конкретної громади. Водночас сама бюджетна адвокація, як і просто адвокація, не є предметом фінансової співпраці між державою і третім сектором. Із сутності явища

впливає, що адвокація є своєрідним тиском на суб'єкта прийняття рішень. Відповідно, самі органи влади в цьому не зацікавлені, тож адвокацію НУО можуть забезпечувати лише або власним коштом, або коштами, отриманими як гранти на відповідні системні зміни місцевих чи державних політик. З чого доходимо висновку, що ані у соціальному замовленні, ані у публічних закупівлях адвокаційні організації не можуть пропонувати державі свої послуги. При цьому бюджетна адвокація може передувати як співпраці між державою та НУО у наданні соціальних послуг, так і у замовленні аналітичних досліджень.

У 2020 році третій сектор шляхом участі у публічних закупівлях уклав договорів із державою та місцевими структурами загальною вартістю у 252,3 млн грн. Окрім цього, показник кількості учасників щодо кількості закупівель свідчить про системність участі НУО у закупівлях. Таким чином у середньому в 2020 році одна організація брала участь у трьох закупівлях, що свідчить про нарощування потенціалу НУО як повноправного партнера держави у цій сфері.

Водночас у закупівлях за участі НУО залишається тенденція до використання замовниками неконкурентних процедур закупівель, що, відповідно, обмежує можливості формування конкурентного середовища серед неурядових організацій. Це може бути зумовлено низкою причин, незалежних від НУО. Однак така ситуація може складатися під впливом недобросовісної адвокаційної діяльності – як попередня домовленість між учасником та замовником. Водночас у конкурентних процедурах з великою вартістю рівень конкуренції серед НУО підвищується, оскільки щорічно організації удосконалюють свої вміння та навички учасника торгів. Серед предметів закупівель популярними залишаються послуги у сфері культури та спорту; охорони здоров'я; соціальні послуги; послуги із професійної перепідготовки та інше навчання; робота з безпритульними тваринами; консультаційні послуги у різних галузях, а також дизайн та маркетинг тощо [Прозоро]. Загалом же ми бачимо, що неурядові організації наразі беруть участь не лише в тих закупівлях, які передбачають розв'язання питань громади на тій чи іншій території, але долучаються також і

до роботи окремих комунальних/державних структур в організації тих чи тих сервісів безпосередньо для них. У цьому аспекті ми можемо припустити фактор збільшення довіри державних/комунальних структур до НУО, яка знаходить відбиток у замовленнях фахових послуг, пропозиція на які на ринку й без того достатньо широка, саме у неурядових організацій.

Дослідивши практику застосування підходів до залучення фінансування та їх співвідношення з цілями та способами діяльності НУО, встановили, що фінансова спроможність сектору здебільшого залежить від провідного способу залучення ресурсів. Так, сервісним НУО притаманна системність надання послуг та орієнтованість на задоволення повсякденних потреб населення, тож залучення бюджетного фінансування для них є типовим шляхом співпраці із державою. Водночас адвокаційні та аналітичні НУО орієнтовані більшою мірою на впровадження або зміну політики, отже для них у фінансовій співпраці із державою існують ризики втрати неупередженості та незалежності. Тож відзначили, що частина НУО, зокрема та, яка працює із населенням у напрямі забезпечення послуг у сфері правового захисту, освіти, соціального забезпечення тощо, може забезпечити свою фінансову спроможність будь-яким із досліджуваних способів фінансування. Натомість для аналітичних НУО найбільш дієвим способом забезпечення фінансової спроможності є участь у закупівлях, для адвокаційних бюджетні кошти як джерело фінансування загалом не є провідним способом забезпечення спроможності. Для цього виду організацій характерним та зваженим інструментом є бюджетна адвокація.

Результати аналізу природи та характеру діяльності кожного із сегментів неурядового сектору дають можливість розглядати систему публічних закупівель як основу соціально-економічного партнерства між державою та третім сектором. Нині відбувається становлення системи делегування неурядовим організаціям деяких функцій або окремих активностей від держави з допомогою публічної закупівлі. Встановили, що, починаючи із 2017 року, цей напрям співпраці, як і його дослідження, набули популярності як серед самих організацій, так і серед донорських структур, які

розглядають такий інструмент співпраці як одну із перспектив диверсифікації джерел фінансування НУО та одночасно налагодження партнерства, заснованого на результаті між державою та НУО. Станом на 2020 рік окреслена система діє у сфері організації медико-соціального захисту населення. Від 2019 року в цій сфері запроваджений механізм централізованої закупівлі послуг на користь населення, де майже у 100% випадків надавачами таких послуг стають неурядові організації. Цей аспект, окрім іншого, свідчить також про конкурентоспроможність сектору. Наразі таке партнерство є прецедентом лише однієї сфери життєдіяльності, попри це, правових або організаційних бар'єрів для запровадження аналогічного підходу в інших галузях, у тому числі й аналітичного спрямування, не існує. Так перспектива виходу на ринок решти НУО, які надають послуги населенню і державі, наразі є предметом роботи адвокаційних організацій.

Детальне вивчення прецедентів фінансової співпраці між державою та НУО у сфері медико-соціального супроводу шляхом застосування механізму публічної закупівлі свідчить, що протягом 2019–2020 років держава делегувала сегмент послуг неурядовим організаціям в усіх регіонах країни сукупною вартістю у 223 млн грн. Водночас з організацією централізованої системи останніми роками збільшилася кількість таких замовлень у самих регіонах коштом місцевих бюджетів, що раніше не було характерним для галузі. Утім, у регіонах предмет співпраці НУО та влади різняться залежно від характеру території, так, окрім соціального забезпечення, НУО передаються завдання з організації громадянської освіти, системи опіки над безпритульними тваринами, організації культурного дозвілля громад тощо. У середньому встановили, що протягом 2020 року одна організація брала участь у трьох закупівлях, що свідчить про нарощування потенціалу НУО як повноправного партнера держави у цій сфері. Опитування НУО, які беруть участь у таких закупівлях, свідчать про те, що напрямок наразі переживає своє становлення, оскільки технічно залишається достатньо проблемним як для організаторів, так і для НУО. Першочергово це пов'язано із відсутністю у сектору навичок роботи із бюджетними коштами та бюрократичними процедурами.

Утім, наприклад, для бізнес-структур схожа модель співпраці не має аналогічних перепон, що дає підстави стверджувати про брак досвіду НУО на теренах участі у ринкових відносинах.

У аспекті фінансової спроможності сектор має низку прав, які дозволяють організаціям впливати на своє фінансове становище: пільгова оренда приміщень, яка лише нещодавно стала загальнодоступною для НУО; право на підприємницьку діяльність з об'єктивними обмеженнями; впроваджений механізм соціального замовлення; можливість бути співвиконавцем бюджетних та цільових програм; право отримувати членські внески та пожертви тощо. Незважаючи на це, держава практично не надає НУО пільгової підтримки, бюджетне фінансування прямо передбачене лише для 3 видів НУО, а сам механізм його розподілу є непрозорим та неконкурентним. Водночас обсяг підтримки невисокий – у 2020 році становив 0,02% від загальних видатків Державного бюджету. Проаналізувавши всі наявні можливості підтримки фінансування НУО, встановили, що універсальним способом розвитку фінансової спроможності сектору є його вихід у площину публічних закупівель. Утім провідний шлях забезпечення стійкості різнитиметься залежно від виду НУО, оскільки адвокаційні, аналітичні та сервісні організації мають суттєву відмінність у цілях та способах роботи, що прямо впливає на результативність того чи того способу фінансової підтримки. Загалом дійшли висновку про необхідність диверсифікації джерел фінансування з урахуванням «безпечності» кожного для конкретної НУО. Розвиток фінансової спроможності відображений також і у Стратегії розвитку сектору на 2021–2026 роки, попри це чіткого плану фінансового забезпечення реалізації самої Стратегії немає.

РОЗДІЛ 4

Спроможність неурядового сектору

Здатність неурядових організацій до об'єднання у союзи рідко розглядається окремою складовою, яка впливає на їхню інституційну спроможність. Традиційно природа участі НУО у коаліціях з іншими організаціями досліджується крізь призму подолання дефіциту ресурсів, який організації у такий спосіб мають змогу ліквідувати. Водночас у процесах формування коаліцій як окремого гравця їх нормативна інституціоналізація розглядається як потенційне джерело бюрократизацій сектору. Втім, на практиці неурядові організації не завжди створюють коаліції традиційного формату. Часто такі об'єднання не мають нормативного закріплення, відповідно, не передбачають адміністрування і, як наслідок, бюрократизації. Ці об'єднання є найскладнішими для вивчення, але їхнє функціонування доводить, що подолання дефіциту ресурсів більше не є визначальною метою для об'єднання і роботи у коаліціях.

Натомість ми маємо можливість поглянути на мету створення та діяльності таких об'єднань під іншим кутом зору: системна зміна політики у певній галузі, якщо вона запропонована не державою, передбачає наявність широкого кола прихильників та низку вагомих аргументів, щоб перетворитися на законодавчу норму. Кожна окрема організація, залежно від свого досвіду, організаційної та комунікаційної спроможностей може бути здатною на такі зміни самостійно, втім, коли йдеться про розв'язання глобальних проблем або ж рішень, які з тих чи інших причин не підтримуються органами влади, спроможності та голосу однієї НУО стає недостатньо. Ще одним аспектом є життєздатність ініціатив, які впроваджуються неурядовим сектором. Допоки організація опікується цим питанням та працює над його вирішенням (особливо якщо розглядати сфери, недостатньо врегульовані законодавчо), ситуація залишається контрольованою, але обмеженою. Об'єднання зусиль кількох організацій у вирішенні питання сприятиме розширенню географії та системності у довгостроковій роботі над вирішенням цього питання.

Спираючись на результати нашого дослідження, по-перше, ми не можемо виключити сектор НУО із площини політичного, бо,

хоча ці організації і не прагнуть влади, все ж одна із їх визначальних функцій – це вплив на неї, участь у формуванні та реалізації політик суб'єктами, які політичну владу мають. По-друге, маємо відмітити, що принципова відмінність партійних коаліцій від коаліцій НУО не заперечує існування останніх саме у вигляді коаліції. На підтвердження цього ми маємо вдаватися до першооснови розуміння феномену – його визначення.

Під коаліцією (від лат. *coalitio* – союз), згідно із визначенням, наведеним у Кембриджському словнику, може розумітися декілька явищ, зокрема, «група людей або організацій, які працюють разом задля досягнення спільної мети» [Fillips, 2011]. Трохи конкретніше визначення міститься у іншому англомовному словнику: «коаліція – це група, яка включає людей із різних політичних або соціальних груп, які співпрацюють у межах спільної мети» [Murey, 2016].

Тобто із самого поняття коаліції не випливає, що це союз, який виникає у носіїв владних повноважень. Для прикладу наведемо трактування, яке у своїх роботах використовує американський дослідник Е. Фогарті. Під коаліціями у площині політичних та міжнародних відносин вчений визначає «групу людей, яка лімітована у часі та охопленні й координує спільні дії задля досягнення спільної мети» [Fogarty, 2013]. При цьому дослідник наголошує, що за умов створення коаліції кожен із її учасників залишається індивідуальним гравцем. Об'єднання ж потрібне лише тому, що спільна мета не може з якихось причин бути досягнута акторами поодиночі.

В. Райкер, один із засновників теорії коаліцій, розглядав їх крізь призму аналізу прийняття рішень, називаючи таким чином коаліцією центр прийняття рішень, який формується всередині тієї чи іншої групи [Riker, 1992].

У цьому контексті цікавим є також підхід Дж. Фокса, який, розглядаючи коаліційні утворення, зокрема й у середовищі НУО, стверджував, що процеси прийняття рішень відображають динаміку внутрішньої влади самого союзу. Тож навіть у таких демократичних структурах, як окремі організації та коаліції НУО, однозначно настає момент бюрократизації та формування керівного центру, посиляючись на засади залізного закону олігархії [Fox, 1992].

Л. Герні розглядає створення коаліцій у секторі НУО як один із факторів виживання організацій. Дослідник визначає, що для третього сектору коаліції є, по-перше, захисним механізмом, по-друге, інструментом розробки ефективної стратегії вирішення питання, навколо якого об'єднуються НУО [Lambell, Ramia, Nyland & Michelotti, 2008].

В аспекті інституціоналізації ми не можемо оминати увагою коаліційну складову, оскільки практика роботи НУО в коаліціях, партнерствах та союзах нині є широкоживаною в Україні і світі. Окрім цього, коаліція, як окремий суб'єкт, посилює ефективність виконання функцій, покладених на неурядовий сектор.

Влучною характеристикою означив такі коаліції Х. Ванг. У своїй класифікації коаліцій він визначив категорію «інституційних коаліцій» (за прикладом правозахисних організацій – категорія, до якої належать коаліції у секторі НУО). Для таких коаліцій характерне те, що глобальною метою їх діяльності є формування або зміна інституційного порядку [Wang, 2006].

Нині для українського контексту важливо врахувати зміну природи об'єднання НУО у коаліції та зміщення фокусу їхньої діяльності під впливом війни Росії проти України. Для сучасного світу такий ракурс дослідження невідомий, оскільки традиційними проблемами, навколо яких об'єднуються організації громадянського суспільства, є питання глобального потепління, епідемій, дискримінації, захисту прав тощо. Для України та українських НУО сьогодні глобальним викликом є протидія агресору та відбудова країни. З огляду на обсяги руйнувань, заподіяних нашої країні росіянами впродовж війни, потреба у зусиллях відновлення інфраструктури, ментального здоров'я, економічного зростання переважає спроможність поодиноких організацій або інституцій. Відповідно, співпраця всередині сектору набула нових характеристик, зокрема й розширення діяльності коаліцій на представників з боку держави та бізнесу, а також посилення тенденції ситуативної кооперації.

Законодавство України не забороняє діяльність коаліцій та альянсів серед неурядових організацій. Відповідно, об'єднання НУО – спроможність, яка підлягає виключно внутрішньому

регулюванню сектором. Тож, вивчаючи коаліційну спроможність, ми досліджуємо практику діяльності формальних та неформальних об'єднань організацій, яка побудована на внутрішніх неписаних правилах взаємодії неурядових організацій. На відміну від трьох інших видів спроможності, які ми вивели під час дослідження (фінансової, комунікаційної та організаційної), коаліційна є об'єднаним фактором для них. Саме тому ми розглядаємо її як окремих чинник інституційної спроможності.

Реєстру чи ресурсу, який би збирав інформацію про коаліції НУО в Україні, наразі не створено. З цим була пов'язана складність пошуку та відбору діючих коаліцій для дослідження [Омелян, 2020]. Водночас відсутність повної та доступної інформації про такі об'єднання відіграє негативну роль і для самих НУО, оскільки долучення до коаліції – хороша можливість навчання та отримання досвіду для молодих організацій, які тільки починають розвиватись. У 2020 році УНЦПД досліджували діяльність коаліцій, створених неурядовими організаціями. Із вибірки фахівців УНЦПД ми нарахували 33 об'єднання, які мали результати спільної діяльності.

Для того, аби визначити учасників коаліції та регіони їх діяльності, ми проаналізували вебресурси, створені коаліціями (де вони наявні) та промоніторили 633 вебсторінки неурядових організацій, які входять до коаліцій. Відзначили, що, попри активну діяльність та участь у коаліціях, не всі НУО мають власні вебсайти, часто інформація про НУО розміщується виключно на сторінці у Facebook без зазначення географії діяльності. Також для багатьох НУО, переважно тих, які працюють із ЛГБТ-спільнотами, характерна відсутність фактичної адреси розташування на їх сторінках та порталах. Можемо припустити, що для таких НУО відсутність інформації про фактичне місцезнаходження є заходом власної безпеки. У таких випадках для ідентифікації території діяльності організацій ми використали адресу їх реєстрації згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Для коаліцій, до яких входять всеукраїнські неурядові організації, ми враховували наявність представництва у кожній області України. Також зафіксували три випадки долучення до коаліцій НУО міжнародних організацій. Під

час розрахунку таких організацій ми не враховували їх належність до окремої області чи всієї країни.

Розглянемо детальніше, як діяльність коаліцій розподілена на території України.

Таблиця 4.1.

Розподіл коаліцій НУО у розрізі регіонів

Регіон України	Кількість коаліцій (од.)	з них в межах регіону (од.)	З них міжрегіональних (од.)
АР Крим	2	0	2
Київ та Київська область	14	3	11
Вінницька область	9	0	9
Волинська	8	2	6
Дніпропетровська	11	1	10
Донецька	9	1	8
Житомирська	7	1	6
Закарпатська	7	0	7
Запорізька	8	0	8
Івано-Франківська	11	1	10
Кіровоградська	12	1	11
Луганська	9	1	8
Львівська	10	0	10
Миколаївська	7	0	7
Одеська	10	0	10
Полтавська	10	0	10
Рівненська	11	1	10
Сумська	9	1	8
Тернопільська	8	1	7
Харківська	15	5	10
Херсонська	10	1	9
Хмельницька	10	0	10
Черкаська	13	3	10
Чернівецька	7	0	7
Чернігівська	9	0	9

(Джерело: укладено автором на основі аналітичної записки «Рекомендації для подальшого розвитку та підтримки коаліцій ОГС в Україні» [Омелян, 2020].)

Отож, з таблиці бачимо, що кількість об'єднань, створених у регіонах України, коливається від 15 до 7, де більшість працює на міжрегіональному рівні. Втім, для локальних організацій громадянського суспільства такі показники є доволі високими, оскільки свідчать про налагодження співпраці у різних сферах життєдіяльності та тяжіння до обміну досвідом між різними областями країни.

З таблиці видно, що місцеві коаліції НУО популярні у тих самих регіонах, які є лідерами щодо загальної їх кількості, а саме – у Харківській, Київській та Черкаській областях. В інших випадках питаннями місцевого рівня опікуються переважно осередки РПР – по одній коаліції в регіоні. Водночас у 11 областях регіональних коаліцій не зафіксовано взагалі.

Окрім питання функціонування коаліцій НУО, ми дослідили також аспект їх складу, а саме – територіальної належності НУО, які є учасниками міжрегіональних та регіональних коаліцій. Тож у таблиці 4.2. розглянемо регіональну структуру учасниць коаліцій.

Найбільша кількість НУО, які є учасницями досліджуваних організацій, розміщується і працює у м. Київ, Харківській та Кіровоградській областях. У цьому випадку перелік лідерів відрізняється від переліку за показником кількості коаліцій. Так, у Кіровоградській області кількість коаліцій невисока, проте високий рівень залученості до них НУО. Зокрема, регіональна коаліція містить 57 НУО, що є найбільшим результатом серед усіх областей. Водночас залученість НУО Кропивницького до міжрегіональних коаліцій становить усього 24%, що свідчить про концентрацію інтересів сектору більше на проблематиці регіону, аніж на вирішенні загальносуспільних питань. Середня ж частка учасників у міжрегіональних коаліціях – 80,9%. Разом із Кіровоградською областю пріоритет участі у політичних процесах на місцевому рівні відмітили також у Черкаській та Харківській областях. Окрім власної зацікавленості та спеціалізації НУО, низький відсоток залучення організацій до міжрегіональної діяльності може бути зумовлений і двома іншими факторами:

- висока конкуренція серед НУО у окремих сферах діяльності, що зумовлює відбір до міжрегіональних коаліцій лише сильніших;
- недостатній інформаційний супровід та промоція діяльності НУО, що призводить до втрати з поля зору частини організацій, які можна було б долучити до діяльності коаліцій.

Таблиця 4.2.

Розподіл НУО – учасниць коаліцій у розрізі регіонів

Регіон України (область)	Кількість організацій (од)	з них учасниць міжрегіо- нальних коаліцій (од)	з них учасниць регіональ- них коаліцій (од)	Частка ГО у міжрегіо- нальних коаліціях (%)
АР Крим	3	3	0	100
Київ	102	83	19	81,4
Вінницька	14	14	0	100
Волинська	10	9	1	90
Дніпропетровська	39	27	12	69,2
Донецька	22	19	3	86,4
Житомирська	13	13	0	100
Закарпатська	15	15	0	100
Запорізька	13	13	0	100
Івано- Франківська	15	14	1	93,3
Кіровоградська	75	18	57	24
Луганська	21	14	7	66,7
Львівська	33	33	0	100
Миколаївська	13	13	0	100
Одеська	31	31	0	100
Полтавська	16	16	0	100
Рівненська	32	32	0	100
Сумська	29	19	10	65,5
Тернопільська	27	13	14	48,1
Харківська	78	31	47	39,7
Херсонська	27	15	12	55,6
Хмельницька	24	17	7	70,8
Черкаська	51	16	35	31,4
Чернівецька	9	9	0	100
Чернігівська	17	17	0	100

(Джерело: укладено автором на основі аналітичної записки «Рекомендації для подальшого розвитку та підтримки коаліцій ОГС в Україні» [Омелян, 2020].)

За сферою діяльності досліджуваних коаліцій на основі інформації щодо мети створення та/або місії коаліцій ми класифікували їх, виходячи з узагальнених напрямів роботи. Так, найбільша кількість міжрегіональних коаліцій опікується питаннями захисту прав населення або окремих його груп (наприклад, людей з інвалідністю) – 5 об'єднань; по 3 коаліції створені для роботи у напрямках розвитку громадянського суспільства в цілому (освіта, політична участь тощо) та у сфері охорони здоров'я: пропаганда вакцинації, боротьба з епідемією ВІЛ. По дві коаліції працюють у напрямі громадського контролю за використанням бюджетних коштів та енергетичної політики. Одна із коаліцій НУО – ромська, її діяльність спрямована на захист прав та допомогу цій національній меншині. Остання коаліція об'єднує НУО, які надають соціальні, медичні, юридичні та інші послуги жертвам катувань.

Станом на 2023 рік ми провели додатковий моніторинг діяльності організацій громадянського суспільства шляхом онлайн опитування НУО, які є членами громадських рад при центральних органах виконавчої влади. Так, із 76 опитаних організацій 37 входять щонайменше до однієї галузевої коаліцій НУО, а кількість унікальних об'єднань становить 23, за винятком тих, які потрапили у дослідження 2020 року. Водночас більшість коаліцій, які вказали НУО, є новоствореними і мають на меті вирішення питань, пов'язаних із наслідками російського воєнного вторгнення. Загалом же можна констатувати, що станом на 2023 рік в Україні діє щонайменше 55 коаліцій неурядових організацій.

У дослідженні 2020 року сплеск активності у напрямі створення коаліцій припадав на 2017 рік, коли було створено 12 коаліцій упродовж року. Втім, 9 із них були регіональними представництвами РПР, на які загалом у вибірці припадало 41% досліджуваних одиниць [Дмитренко, 2021]. Це пов'язано насамперед із початком створення осередків діяльності реанімаційного пакета реформ у регіонах, що спонукало до союзів локальні організації. У решті випадків середня кількість коаліцій, створених на рік, не перевищувала 4. Тож можемо говорити про посилення тенденцій до співпраці між НУО впродовж останніх трьох років. Розширився також спектр питань, навколо яких організації почали об'єднуватись у коаліції, зокрема, додалися такі

галузі, як: прозорість та підзвітність діяльності органів влади та участь у відбудові; документування воєнних злочинів та збитків, завданих росією; урбаністика та містобудування; подолання наслідків екоциду; захист прав постраждалих від російської агресії, учасників бойових дій та ВПО тощо.

Ефективність функціонування коаліції є індивідуальним показником, який насамперед залежить від кінцевої мети створення кожного конкретного об'єднання – взаємодопомоги, обміну ресурсами або поширення власної діяльності. Як приклад, ми розглянемо коаліцію громадських організацій – Мережа хабів України. Ця коаліція створена організаційно сильними НУО задля підтримки та розвитку інших, більшою мірою регіональних організацій. Станом на сьогодні Мережа є офіційно зареєстрованою громадською спілкою. Коаліція має сформований пакет послуг для неурядових організацій, розміщений у відкритому доступі. Згідно з річним звітом спілки, протягом 2019 року коаліція працювала у напрямках: надання субгрантів для НУО; проведення навчальних заходів для представників НУО; організаційної та інформаційної допомоги. За даними звіту, Мережа допомогла у розвитку 264 організаціям та ініціативам протягом року, тобто в середньому кожен член хабу працював із 17 організаціями протягом року. Попри те, що коаліція продовжує свою діяльність, річні звіти спілки не публікуються з 2019 року, що може свідчити про проблеми з організаційною спроможністю.

Насправді питання організаційної спроможності та життєздатності коаліцій у цілому є окремим аспектом дослідження. Об'єднання, які існують довго або швидко розширюються, починають напрацьовувати спільні внутрішні політики та процедури, аби забезпечити регулювання взаємовідносин між членами, правила комунікації, координацію роботи тощо.

З формуванням потенціалу НУО співпрацювати та спільно досягати кращих результатів роботи безпосередньо пов'язана адвокаційна діяльність. Враховуючи зміни, продиктовані реформою децентралізації та відходом великої частки повноважень у формування та впровадження політик до місцевих органів влади, неурядовий сектор став одним із основних каналів обміну

найкращими практиками між регіонами та регіонами і центром. Власне, це і стало передумовою для посилення діяльності адвокаційних НУО, зокрема й на теренах бюджетної адвокатури. Напрямок адвокаційної діяльності на сьогодні залишається практично недослідженим через його опосередкований характер функціонування (виключно у третьому секторі та порівняно недовгий час). Утім, природа та принципи роботи бюджетної адвокатури та адвокаційних НУО роблять їх невід'ємною складовою сектору, які в сучасних умовах можуть виступати посередником між НУО інших видів (наприклад, сервісними) та державою. Водночас об'єднання у коаліцію організацій, які мають на меті впровадження системної зміни, наприклад, зміну законодавства у тій чи іншій сфері, значно посилює позицію неурядового сектору у цьому питанні. Це, своєю чергою, спричинено двома факторами:

1. Інформаційна підтримка партнерів по коаліції, яка відображається не лише у збільшенні кількості інформаційних повідомлень щодо необхідності зміни політики, але й у розширенні аргументативної бази та інформаційного поля, оскільки кожен із членів має власних галузевих фахівців, а також канали комунікації та аудиторію прихильників. Тобто, таким чином питання актуалізується та виходить на порядок денний.

2. Члени коаліції неурядових організацій одночасно можуть бути представниками різних робочих груп або координаційних рад при органах влади, що прискорює доставку рішень, напрацьованих неурядовим сектором, безпосередньо до виробника політики. У цьому випадку опосередковано справляється вплив також на якість комунікації між державою та неурядовим сектором.

Підсумовуючи зазначимо, що коаліційна спроможність є однією із найбільш перспективних для підвищення інституційної спроможності неурядових організацій. Попри складність її дослідження через відсутність систематизованої інформації про наявні коаліції практика показує, що цей інструмент взаємодії з партнерами на сьогодні достатньо часто використовується організаціями як засіб підсилення своєї позиції та вироблення спільних рішень, які можуть бути закладені в основу політики. Утім коаліційна спроможність також створює умови подолання дефіциту для окремої

організації шляхом кооперації з іншими, таким чином коаліція у секторі слугує взаємовигідним способом нарощування усіх інших, визначених дослідженням, спроможностей. Однак встановили, що для неурядового сектору характерними є недовготривалі партнерства, створені заради досягнення спільної мети, тож трансформації коаліцій та їх ліквідація часто можуть свідчити про результативність.

Аналізуючи наявні в Україні коаліції НУО, встановили, що впродовж останніх трьох років кількість коаліцій у неурядовому секторі значно зросла. Більшість діючих на сьогодні об'єднань створені з метою пом'якшення або ліквідації наслідків російського воєнного вторгнення і, окрім організацій громадянського суспільства, часто можуть містити у своєму складі представників держави або бізнесу. Загалом з початку повномасштабного вторгнення трансформацій зазнали способи створення і діяльності, мотиви об'єднання, а також підходи до організації роботи коаліцій. Зокрема, підвищилася тенденція до ситуативної кооперації, а також до співпраці в межах нормативно незакріплених союзів, що, в свою чергу, може бути індикатором підвищення міжособистісної довіри в суспільстві, а також розвитку інституту репутації серед представників організацій громадянського суспільства.

Питання принципів та стандартів функціонування неурядового сектору в академічному середовищі досліджується недостатньо. Натомість у зарубіжній літературі увага дослідників частіше звертається до вивчення поведінки НУО не лише у взаємовідносинах із владою, але також і у їх комунікації зі суспільством. Подекуди з'являється навіть думка про те, що неурядові організації мають бути підвітними не лише своїм бенефіціарам, але також і органам влади. Хоча такий підхід, на наш погляд, дещо спотворює засади незалежності та неупередженості діяльності НУО і, відповідно, на практиці викликає супротив з їх боку та занепокоєння представників громадянського суспільства у посяганні на права одного з гарантів демократії.

Яскравим прикладом зіткнення інтересів держави та неурядового сектору у питанні підвітності стали намагання депутатського корпусу ввести декларування для представників третього

сектору. Відповідний Закон України «Про запобігання корупції» [Верховна Рада України, 2014] зазнав змін 30 березня 2017 року і зобов'язав усіх громадських активістів, діяльність яких дотична до антикорупційної, подавати електронні декларації. До того ж, зі змісту закону випливало, що під подання е-декларацій потрапляють загалом усі контрагенти, які надають послуги антикорупційним НУО. Окрім стратегічних загроз демократичним цінностям, нововведення несли також безпосередню загрозу роботі сектору, а саме – відтік постачальників послуг, які співпрацювали з антикорупційними НУО, та бізнесу, який забезпечував працездатність офісів. Рішення неодноразово намагалися скасувати. Реанімаційний пакет реформ у кооперації ще із 42 НУО навіть склали подання до Конституційного Суду, втім, вимоги подати документ влада проігнорувала. Позиція НУО з цього питання була безкомпромісною: «Поширення на фізичних осіб антикорупційних заборон, обмежень та обов'язків суперечать конституційному праву на свободу об'єднань, принципу рівності та забороні обмежень за ознакою виду діяльності, невтручання в особисте життя. Окрім того, покладання на невизначене коло фізичних осіб антикорупційних обмежень та обов'язків, які передбачені для осіб, що здійснюють функції держави, суперечить принципу верховенства права в частині порушення правової визначеності» [Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2018]. Окрім українського сектору НУО, таку саму позицію зайняли міжнародні партнери України, зокрема і Європейський Союз, який неодноразово закликав українську владу скасувати декларування для активістів.

У підсумку, у 2019 році за поданням Уповноваженої ВР з прав людини Конституційний Суд виніс рішення на підтримку вимог неурядового сектору та визнав вимогу декларування для них неконституційною. Зокрема, з позиції КСУ, своїми діями Верховна Рада прирівняла у повноваженнях представників неурядових організацій до осіб, на яких покладені владні повноваження. КСУ не відхилив позиції про те, що діяльність громадських організацій в Україні має контролюватися з боку влади, разом із тим «такий контроль не повинен бути надмірним і перешкоджати законній діяльності цих об'єднань та реалізації громадянами їх

конституційного права. Ступінь втручання держави у функціонування інститутів громадянського суспільства повинен мати легітимну мету, бути пропорційним та враховувати баланс приватних та публічних інтересів» [Конституційний Суд України, 2019].

Зовсім іншу позицію займають неурядові організації стосовно питання їх підзвітності громадянам. У цьому випадку прозорість роботи розглядається як фундамент розбудови довіри між населенням та НУО, а відповідно – мобілізація останніми громадського ресурсу. Так, О. Науменко наголошує на тому, що самі НУО визнають свою відповідальність перед громадянами. На думку дослідниці, саме із цього визнання витікають політики, процедури та кодекси, які містять неофіційні вимоги до доброчесності та етичності роботи неурядових організацій [Науменко, 2020].

Спроби запровадити уніфіковані правила доброчесності для НУО здійснювались і на державному рівні. Зокрема, ще у 2002 році Європейський Союз оприлюднив одну із версій такого документа «Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі», положення якого визнала й Україна. Того самого року Принципи опублікували у Юридичному віснику України та офіційному вебсайті ВРУ. Цей документ, зокрема, встановлює багаторсторонню підзвітність НУО і щодо їхніх членів, і суспільства, і донорських організацій. Документ, крім прав і свобод, які повинні бути доступні НУО, встановлює також і окремі положення щодо відповідальності організацій, зокрема, допускаючи можливість інспектування з боку контролюючих органів у випадках, якщо така інспекція є необхідною. Передбачається також і принцип публічності звітування, зокрема, внесені пункти щодо незалежного аудиту фінансів, щорічного оприлюднення результатів діяльності та забезпечення можливості для громадян перевірити джерела фінансової підтримки НУО. У підсумку, автори документа висловлюють думку про те, що саморегуляція сфери є основою гарантування етичної поведінки НУО, оскільки специфіка галузі передбачає успіх сектору лише за умови позитивної суспільної думки, тобто сприйняття НУО громадянами як доброчесного гравця [Рада Європи, 2002].

З огляду на зміст зазначеного документа та задекларовані засади роботи неурядового сектору можна припустити, що саме ці принципи лягли в основу напряму діяльності сектору в організаційному розвитку та доброму врядуванні. Обидва напрямки на сьогодні є складовою розвитку третього сектору в Україні, входять до навчальних курсів із менеджменту в НУО та виступають окремим напрямом фінансування з боку донорських організацій. Утім, метою цих інтервенцій є визнання з боку суспільства та отримання від нього довіри. Тож у цьому аспекті ми можемо повернутися до нашого початкового твердження про те, що внутрішні політики, кодекси, процедури та етичні норми НУО – насамперед комунікаційний інструмент, який здатен таку підтримку сектору забезпечити. Відповідно, такий підхід може бути дієвим у разі не лише формального прийняття відповідних правил організацією, але і їх реального впровадження в роботу та опори на реальні цінності її членів.

Інша спроба систематизувати засади внутрішньої діяльності НУО в Україні належить об'єднанню кількох організацій у співпраці з ОБСЄ. Результатом партнерства стали рекомендації щодо стандартів якості та належного врядування в НУО. Автори цього документа розглядають процес стандартизації як базис для розбудови довіри та легітимації діяльності неурядових організацій. Відповідно, перші кроки, так звані «мінімальні вимоги до роботи НУО» якраз-таки окреслюються у трьох розглянутих нами напрямках:

1. Етичний кодекс;
2. Система комунікації та інформування;
3. Система належного врядування [ОБСЄ, 2019].

Питання належного або «доброго врядування» набуло неабиякої популярності у цьому контексті. Попри те, що інтерес у дослідників це явище більше викликає у контексті аналізу органів місцевого самоврядування та їх підзвітності громадам, неурядові організації також працюють у розробці схожої системи для свого сектору. Так, один зі спеціалізованих посібників містить таке визначення: «врядування» означає структуру, що дбає про місію організації, збереження її цінностей, а також забезпечення дотримання

базових демократичних цінностей у роботі: чесності, прозорості та підзвітності» [Климанська & Макферсон, 2010]. Цей посібник є одним із багатьох прикладів розбудови системи якісного та неупередженого управління діяльністю неурядової організації. Таких тренінгових програм на сьогодні розроблено достатньо багато. Водночас потреба молодих організацій у теоретичних засадах та практичному впровадженні політик урядування до сьогодні залишається незадоволеною. Підтвердженням цього є заповненість тренінгів на тему доброго урядування для неурядових організацій, які і далі проводяться за підтримки таких організацій, як USAID, ICAP Єднання та ін.

На сьогодні існує багато підходів до оцінки організаційної спроможності, результати деяких із них часто використовуються як база у порівняльному аналізі рівня розвитку неурядового сектору в різних країнах, а також для ілюстрації проблемних аспектів розвитку організацій усередині сектору. Наприклад, одна із таких систем – SIDA – передбачає, що організаційна спроможність в організації вимірюється шляхом побудови восьмикутника із 4 основних векторів, 8 змінних та 16 аспектів, серед яких основними чотирма показниками є:

1. Керівництво й адміністративна структура;
2. Результат діяльності;
3. Здатність використовувати навички та ресурси;
4. Спроможність будувати відносини з іншими стейкхолдерами [Урсу, 2017].

Інший інструмент пропонує компанія Маккінсі, аналітики якої розглядають 7 складових, що дозволяють встановити рівень організаційної спроможності установ:

1. Місія, бачення та мета;
2. Стратегія;
3. Організаційні навички;
4. Людські ресурси;
5. Внутрішні системи;
6. Організаційна структура;
7. Організаційна культура [McKinsey & Company, 2001].

Обидва підходи розроблені з фокусом конкретно на специфіку роботи неурядових організацій, а проведення таких вимірювань достатньо часто підтримується з боку донорських структур. Утім із переліку критеріїв бачимо, що індикатори в цілому можуть бути застосовані до організацій будь-якої іншої організаційно-правової форми.

Організаційна спроможність у цьому дослідженні складових інституційної спроможності найскладніша для уніфікації, проте найбільш поширена на теренах досліджень. Нині в Україні відома ціла низка інструментів, що дозволяють виміряти і встановити рівень організаційної спроможності НУО. На відміну від решти досліджуваних характеристик ця часто є предметом цілеспрямованої фінансової підтримки з боку донорських організацій та ресурсної підтримки з боку коаліцій. Аспект організаційної спроможності можна визначити базовим стосовно інших у діяльності сектору, оскільки закладає основи внутрішньої політики, принципів, цінностей, місії та мети, що в сукупності окреслює характер роботи організації, її ставлення до бенефіціарів, етичний кодекс або його відсутність тощо. Вектор розвитку організаційної спроможності більшою мірою спрямований усередину, тож залишається єдиною спроможністю, формування якої перебуває виключно в межах компетенції сектору і, зокрема, кожної конкретної НУО. Правове середовище не містить перепон або бар'єрів для розвитку організаційної спроможності сектору, як і інструментів стимулювання чи підтримки. Водночас донорська спільнота активно фінансує діяльність, визначальну для формування організаційної спроможності, зокрема: підвищення фаховості персоналу НУО, налагодження взаємозв'язків всередині сектору, вироблення внутрішніх дієвих політик і процедур тощо.

Основоположним документом, який встановлює наміри держави щодо сектору НУО, на сьогодні є Національна стратегія розвитку громадянського суспільства в Україні. Так завершилася реалізація такого документа, розрахованого на 2016–2020 роки, проте ще на початку 2020 року розпочалася розробка стратегії на наступні 5 років. Аналізуючи проект вказаного документа, ми використали аналогічний підхід до класифікації ініціатив,

закладених у Стратегії, аби оцінити її потенційний вплив на середовище функціонування НУО в цілому. Сама Стратегія розділена на такі підгрупи:

- створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій (інститутів) громадянського суспільства;
- забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення;
- стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України;
- створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці [Кабінет Міністрів України, 2020].

Кожен із напрямів передбачає низку завдань, а також відповідні очікувані результати, які мають бути досягнуті за підсумками реалізації Стратегії.

Найбільша кількість нормативних змін зафіксована у стратегічному напрямі «Забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення». Цей розділ орієнтований на роботу із територіальними громадами та пересічними громадянами як складовою громадянського суспільства. Активності, якими наповнений розділ, меншою мірою повпливають на розвиток сектору НУО. Відмітили також і те, що велика частка завдань Стратегії з удосконалення нормативно-правового забезпечення належить до виконання місцевими органами самоврядування, а не держави. Така особливість може дещо ускладнити реалізацію стратегії в регіонах, оскільки діяльність органів місцевого самоврядування є достатньо самостійною. Втім, Т. Андрійчук у своєму дослідженні державної підтримки розвитку громадянського суспільства зазначає, що Стратегія 2016 року стала першим документом такого характеру, який у принципі передбачав супровід реалізації заходів стратегії у регіонах. Так, обласним та Київській міській адміністраціям доручалося розробити та забезпечити затвердження регіональних цільових програм зі сприяння розвитку громадянського суспільства, планів їх реалізації, а також утворити відповідні дорадчі органи [Андрійчук, 2020].

Завдання з інформування входять до всіх чотирьох стратегічних напрямів. Розуміючи, що в цьому питанні ефективність комунікації не залежить від кількості завдань з інформування, вважаємо за доцільне розглянути можливість створення додатку до дорожньої карти, розробка якої є наступним етапом у втіленні Стратегії, комунікаційного компонента окремо. Таку необхідність можна аргументувати:

- по-перше, неоднорідністю населення країни, різним рівнем громадської свідомості та доступу до інформації;
- по-друге, великою кількістю комунікаторів на тему громадянського суспільства загалом та діяльності НУО зокрема.

У напрямі організаційного розвитку та навчання завдання більшою мірою орієнтовані на вже сформовані громадські структури і мають забезпечити допоміжну функцію у їх розвитку. Таких активностей ми виділили 19, проте серед них є комплексне завдання, реалізація якого може вплинути на трансформацію свідомості громадян та започаткувати в масовій культурі новий ціннісний орієнтир. Це стратегічне завдання із розвитку волонтерської діяльності. Разом з нормативним та фінансовим аспектами Стратегія передбачає роботу з популяризації та навчання волонтерській діяльності, починаючи із закладів середньої освіти, де найважливіше – це дозвол дітям із 12 років займатися волонтерською діяльністю. Згідно з дослідженнями мотивів волонтерства така діяльність не лише позитивно впливає на сферу, в якій проводиться, а також і на формування особистостей самих волонтерів. Так, наприклад, Л. Матвієнко, К. Алексейченко у своєму дослідженні ціннісно-мотиваційного аспекту волонтерства доходять висновку, що серед людей, які опікуються волонтерською діяльністю, більший відсоток цілеспрямованих громадян, а їхній рівень задоволеності власним життям вищий, порівняно з тими, хто таку діяльність не веде [Матвієнко & Алексейченко, 2016]. Окрім цього, позитивно налаштовані до волонтерів і громадяни України в цілому. Як свідчить дослідження соціологічної групи «Рейтинг», станом на кінець 2019 року рівень довіри до волонтерів в Україні становив 69%. Це найвищий результат довіри серед усіх інститутів, які були представлені в опитуванні [Соціологічна група «Рейтинг», 2019].

Водночас велика увага в документі приділяється не лише поліпшенню навичок ІГС в опануванні інструментів залучення коштів, але й організації системи підтримки розвитку громадянського суспільства. Зокрема, планується започаткувати відсотковий механізм підтримки ІГС за прикладом такої системи у країнах ЄС, створити податкові стимули для громадян та бізнесу у підтримці ІГС та благодійної діяльності, а також запровадити підтримку інституційного (організаційного) розвитку організацій. Попри те, що Стратегія передбачає велику кількість завдань, спрямовану на розв'язання проблем фінансування ІГС, питання фінансового забезпечення реалізації самої Стратегії чіткого плану немає.

Тож можемо зазначити, що на найближчі 5 років у напрямі розвитку сектору НУО планується і робота із підвищення спроможностей організацій і трансформація нормативно-правового середовища на більш сприятливе. Водночас у попередні 5 років у країні діяв схожий документ, який заклав основу стратегічного розвитку інститутів громадянського суспільства загалом, а отже, сектору НУО зокрема. Для цього дослідження нам не потрібен детальний аналіз такого документу, оскільки вище ми вже окреслили «бейзлайн», який маємо на сьогодні у правовому середовищі третього сектору. Частина із цих досягнень є результатами реалізації Стратегії, частина – результатами операційної діяльності НУО та держави. Тож задля розуміння загального контексту та прогнозування ефективності імплементації стратегічних завдань такого типу в даній роботі ми коротко окреслимо наслідки прийняття у 2016 році Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки.

У 2019 році на замовлення Кабінету Міністрів України ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив» провела моніторингове дослідження стану виконання завдань Стратегії, за результатами якого дослідники дійшли висновку, що рівень виконання завдань Стратегії у 2016–2018 роках коливається в межах 93–100% від кількості запланованих.

Серед виконаних завдань дослідники відмітили:

- спрощення реєстраційних процедур;
- удосконалення віднесення до неприбуткових організацій;
- підвищення громадянської освіти населення;

- покращення доступу до консультацій та правової допомоги з питань діяльності ОГС;
- занесення до навчальних програм курсів з питань розвитку громадянського суспільства;
- забезпечення права ОГС на підприємницьку діяльність [Заславський, Скрипець & Соколова, 2019].

Водночас маємо зазначити, що виконані завдання однаковою мірою представляють покращення становища НУО у трьох аспектах: удосконалення нормативно-правового середовища, посилення фінансової спроможності та комунікаційної складової (у цьому випадку напрями комунікації НУО – суспільство). Розглянемо зведений аналіз звітів уряду про виконання щорічних заходів Стратегії.

Таблиця 4.3.

Результати виконання Стратегії розвитку громадянського суспільства

Рік	Ключові заходи	Затвердження плану дій на рік
2016	• супровід ЗУ «Про органи самоорганізації населення»; • спрощення реєстрації релігійних організацій; • уточнення порядку використання коштів НУО на статутну діяльність; • розміщення платформ правової допомоги у 5 містах; • допущення БО до участі у конкурсах проєктів; • супровід законопроектів «Про місцевий референдум», «Про гарантії свободи мирних зібрань», «Про загальні збори членів ТГ за місцем проживання»; • передбачення підрозділів з питань взаємодії з громадськістю при РДА; • дослідження механізмів соціальної підтримки соціально-відповідального бізнесу.	2.11.2016
2017	• Розширення переліку організацій для участі у конкурсах проєктів; • розділення бюджетної програми 2501220 на дві для фінансування із бюджету двох видів НУО окремо; • розробка проєкту порядку фінансування ГО ветеранів бойових дій та осіб з інвалідністю;	11.05.2017

Продовження таблиці 4.3.

2017	• врегулювання питання присвоєння ГО статусу «всеукраїнської»; • робота над розробкою модельного статуту для НУО; • удосконалення механізму формування громадських рад; • врегулювання питання моніторингу та оцінки якості надання соціальних послуг; • розробка плану заходів із громадянської освіти; • заходи для НУО в регіонах щодо надання соціальних послуг; • спільні круглі столи та заходи.	11.05.2017
2018	• Унормування припинення діяльності ГО та спрощення процедури ліквідації; • створення е-послуг із реєстрації ГО; • розширення прав та удосконалення відбору кандидатів до громадських рад; • електронний спосіб подання конкурсних пропозицій НУО; • розробка навчальних програм з громадянської освіти; • інформаційна кампанія «Я маю право»; • онлайн-курс для держслужбовців «Розумна взаємодія»; • спільні круглі столи та заходи.	10.05.2018
2019	• Навчання для НУО щодо подання конкурсних пропозицій; • підтримка ГО осіб з інвалідністю та ГО ветеранів із ДБ; • рекомендації щодо статутів діяльності територіальних громад; • дослідження питання соціального підприємництва; • інформаційна кампанія та викладання курсів із соціального підприємництва; • просвітницькі кампанії «Я маю право», «Я маю право голосу», «СтопБулінг», «Захист прав громадян АРК»; • дослідження імплементації національної стратегії сприяння розвитку гром. суспільства.	14.08.2019

(Джерело: укладено автором на основі звітів Про виконання плану заходів з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні за 2016–2019 рр. [Кабінет Міністрів України, 2016b; Кабінет Міністрів України, 2017; Кабінет Міністрів України, 2018; Кабінет Міністрів України, 2019].)

Аналізуючи звіти уряду про виконання заходів Стратегії, ми відмітили, що план заходів на відповідний рік щорічно приймався із затримкою щонайменше на 5 місяців. У 2016 році план на рік прийнятий у листопаді того самого року, що дозволяє дійти висновку, що план заходів більшою мірою впливає із заходів фактичної діяльності протягом року, а не базується на ґрунтовному плануванні. Фактично цей аспект може бути визначальним для високого рівня виконання запланованих завдань.

Із таблиці 4.3. помітно, що у перші два роки реалізації Стратегії більша увага відповідальних органів влади була зосереджена на зміні та удосконаленні нормативно-правової бази, тоді як протягом двох останніх підвищилась активність у просвітницькій та інформаційно-комунікаційні діяльності. Системність роботи простежили у напрямі вдосконалення практики організації соціальних послуг НУО, а також запровадженні громадянської освіти тощо. За напрямом Стратегії «Створення умов для міжсекторальної співпраці» протягом 2016–2019 років увага поліції у співпраці з НУО була зосереджена на питаннях боротьби із шахрайством під час збору благодійних пожертв, роз'яснення для громадян їхніх виборчих прав тощо. Разом із тим за відповідні чотири роки не відмічено активностей, спрямованих на вирішення одного із найгостріших питань для НУО – протидії нападів та переслідувань громадських активістів.

Окремі заходи, які відображені у звітах про реалізацію Стратегії, на сьогодні на практиці не працюють, наприклад, такі активності, як можливість реєстрації модельного статуту для діяльності НУО онлайн тощо.

Незважаючи на прогрес у справі виконання Стратегії розвитку організацій громадянського суспільства, на практиці зберігаються складнощі правового середовища та з'являються нові загрози у законодавчій площині.

Водночас, уже у 2019 році ситуація покращилася: внесли зміни до низки нормативних актів, які спрощують залучення фінансування неурядовими організаціями, полегшують реєстраційні процедури тощо. До того ж, Конституційний Суд у 2019 році своїм рішенням № 3-р/2019 від 06.06.2019 визнав неконституційними окремі положення Закону України «Про запобігання

корупції» та Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб» щодо обов'язкового декларування доходів громадянами, які є учасниками антикорупційних НУО або отримують кошти міжнародної технічної допомоги (або з інших джерел) на ведення антикорупційної діяльності тощо. Тож, одразу підвищився й бал оцінки правового середовища діяльності ОГС. Згідно із липневим моніторингом Індексу сталості розвитку громадянського суспільства в Україні на 2019 рік показник покращився (із 3,6 бала у 2018 до 3,5 у 2019 році) [Маккартні, Зінбо, Кот, Стюарт & Шаповалова, 2020]. Проте динаміку не можна назвати позитивною, оскільки, по-перше, в оцінці правового середовища за шкалою ми повернулися до показника 2017 року, по-друге, не припиняє зростати показник кількості нападів на громадських активістів, що безпосередньо вказує на відсутність безпечного правового середовища для НУО.

До того ж, негативною тенденцію можна відмітити намагання обмежити права та свободи сектору НУО на законодавчому рівні. Так, за даними авторів карти правових реформ, лише за перше півріччя 2020 року у Верховній Раді зареєстрували 15 законопроектів, які ускладнюють роботу сектору. 12 із них містять обмеження для діяльності правозахисних організацій України, ще 3 – для НУО, які працюють із ЛГБТ та питаннями дискримінації [USAID, ICAP Єднання, УНЦПД & ЦЕДЕМ, 2020].

За даними щорічного рейтингу, вимірювання націй у транзиті у різних країнах світу, який проводить організація Freedom House, Україну відносять до категорії країн «транзитивного/гібридного режиму». Ця категорія характеризується відносним рівнем свободи та дотримання прав і перебуває рівно посередині між авторитарним режимом та консолідованою демократією. Загальний індекс країни складається із 10 показників, один із яких вимірює рівень розвитку громадянського суспільства в країні. В Україні цей показник становить на 2023 рік 5,5 бала (із 7 можливих), +0,5 стосовно оцінки 2022 року. Водночас, якщо поглянути на статистику оцінок у динаміці, яку наведено на рисунку 4.1., висновки потрібно робити інші.

Показники розвитку громадянського суспільства в Україні

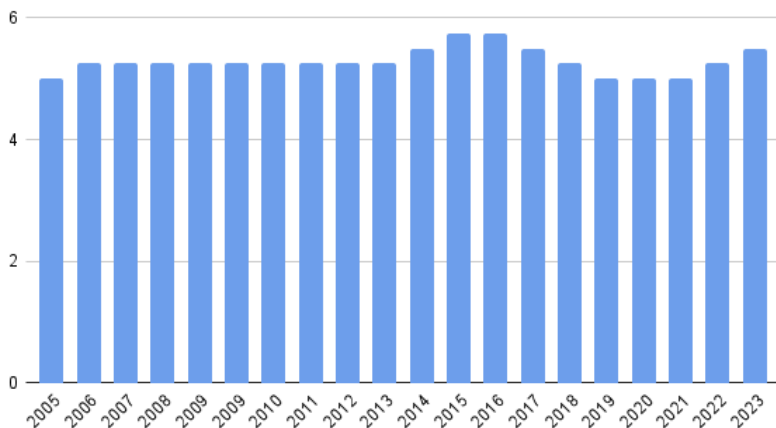


Рис. 4.1. Динаміка оцінки розвитку громадянського суспільства в Україні

(Джерело: укладено на основі статті «Nation in transit 2020» [Boenko, 2020].)

Таким чином, можемо спостерігати, що у динаміці Україна свої позиції втрачає, а не навпаки. Тож у 2019–2020 роках оцінка розвитку ГС за версією Freedom House повернулася до показника 2005 року. Тимчасове підвищення балів протягом 2014–2016 років зумовлене подіями Революції гідності в Україні і закономірним є процес спадання громадянської активності у звичайних умовах стосовно революційних часів. Проте відсутність прогресу у розвитку протягом 15 років можна визначити негативною тенденцією, оскільки в цьому разі стабільність перебуває не на рівні консолідованої демократії, а отже, має бути предметом удосконалення, а не збереження. Водночас на індексі фактично не відобразилося піднесення громадянської активності, яке почалося після російського повномасштабного воєнного вторгнення, зокрема у лютому 2022 року. Фактично, за оцінками, рівень розвитку ГС у 2022 році має показник, ідентичний з 2006–2013 роками, що, очевидно, не відображає об'єктивної реальності.

Хоча рівень довіри населення до громадських, благодійних та волонтерських організацій в Україні завжди був порівняно високим, залученість до них населення та бажання громадян брати участь у такій діяльності традиційно були низькими [Yesmukhanova, 2020]. Про такі ж тенденції свідчили і вітчизняні дослідження та результати опитувань. Так, за даними опитування 2020 року, як видно з таблиць 4.4. і 4.5., Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, більшість населення вважає, що діяльність громадських організацій є необхідною, натомість участь у такій діяльності бере менше 8% населення.

Розподіл відповідей респондентів дослідження:

Таблиця 4.4.

Чи можете Ви сказати, що Ви залучені до активної громадської діяльності?

Відповіді	Травень 2013	Грудень 2017	Травень 2018	Грудень 2018	Серпень 2019
Так	8,1	6,6	7,4	9,8	7,5
Ні	85,2	87,1	88,0	83,4	88,6
Важко відповісти	6,7	6,2	4,6	6,8	3,9

(Джерело: укладено на основі загальнонаціонального дослідження громадської думки «Громадянське суспільство в Україні: погляди громадян» [Бекешкіна, 2019].)

Таблиця 4.5.

Як Ви вважаєте, чи потрібні у Вашому місті (селі) громадські організації?

Відповіді	Травень 2013	Травень 2018	Серпень 2019
Так	57,7	60,0	50,4
Ні	18,2	17,7	19,9
Важко сказати	24,2	22,3	29,7

(Джерело: укладено на основі презентації дослідження «Національне опитування щодо громадського залучення: весна–літо 2023» [USAID, 2023].)

Натомість опитування, проведене в середині 2023 року, засвідчило, що 35% респондентів брали активну участь у діяльності організацій громадянського суспільства впродовж минулого (2022) року [USAID, 2023]. Ці дані свідчать про потребу подальших досліджень для розуміння причин та факторів, що впливають на рівень залученості громадян у громадську діяльність. Однак важливо врахувати динаміку позитивного зростання активності у 2023 році, що може служити підставою для оптимізму та заохочення подальших зусиль у цьому напрямі.

Підсумовуючи, зазначимо, що у контексті НУО в Україні, коаліційна спроможність визначається як важливий інструмент для підвищення інституційної. Незважаючи на виклики дослідження цього аспекту через відсутність систематизованої інформації про наявні коаліції, практика свідчить про активне використання цього інструменту для взаємодії та досягнення спільних рішень. Коаліційна спроможність стає засобом не лише підсилення позиції конкретної НУО, але і формування спільних стратегій, що можуть впливати на формування політики. Важливо враховувати, що недовготривалі партнерства є характерними для неурядового сектору, а трансформації чи ліквідація коаліцій можуть бути показником їхньої результативності. Аналізуючи ситуацію в Україні, важливо відзначити зростання кількості коаліцій у неурядовому секторі протягом останніх трьох років. Багато з них створено для боротьби з наслідками російського воєнного вторгнення і можуть містити у своєму складі представників різних секторів, включаючи державний та бізнесовий. Зміни в мотивах об'єднання, підходах до роботи та трансформаціях коаліцій можуть свідчити про підвищення довіри та репутації серед організацій громадянського суспільства.

Дослідження принципів та стандартів функціонування НУО в академічному середовищі в Україні вказує на недостатню увагу до цього аспекту, порівняно з закордонним досвідом. У контексті зарубіжної літератури частіше досліджується не лише взаємодія НУО з владою, але й їхні взаємовідносини з суспільством. Деякі автори висловлюють думку про те, що НУО мають бути підзвітними не лише бенефіціарам, але і органам влади, що може

порушувати принципи їхньої незалежності та об'єктивності. Відмінний погляд стосовно підзвітності громадянам визначає прозорість роботи НУО як основу для розбудови довіри між організаціями та суспільством. Підкреслюється, що самі НУО визнають свою відповідальність перед громадянами, що закладається у формування політик, процедур та кодексів, спрямованих на дотримання етичних стандартів та доброчесності.

Основоположним нормативним актом для діяльності НУО на сьогодні є Стратегія розвитку сектору на 2021–2026 роки, яка стала продовженням аналогічного документа попереднього п'ятиріччя. Участь представників сектору на всіх етапах її впровадження є доброю практикою, яка дозволила врахувати, зокрема, й особливості розвитку сектору у напрямі підвищення комунікаційної та фінансової спроможностей, а також розширити поле нормативно-правового забезпечення. Найбільша кількість змін, які планується внести до правового середовища впродовж реалізації наступної Стратегії, належить до напряму «Забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення». Утім, неврегульованими залишається низка питань, які часто обговорюються у середині сектору, зокрема: можливість застосування відсоткового механізму фінансування, створення фонду підтримки неурядового сектору в складі бюджету, запровадження прозорих інструментів доброчинності, а також дієвого механізму консультацій з громадськістю. Водночас, під час проведення цього дослідження, у Верховній Раді знову зареєстровані кілька законопроектів, які, за оцінками представників сектору, ускладнюють роботу НУО. Тож цей аспект наразі розглядаємо як потенційну загрозу для інституційної спроможності сектору, що має нормативну природу.

ВИСНОВКИ

У монографії запропоновано підхід до дослідження інституційної спроможності неурядового сектору, розроблений у ході аналізу сучасного стану неурядового сектору у площині суспільно-політичних відносин в Україні. Так, визначено розташування, структуру та межі вітчизняного третього сектору, що дало змогу встановити координати та тенденції його розвитку у трьох аспектах: фінансової, коаліційної та організаційної спроможностей, а також зовнішньому середовищі функціонування. Таким чином вдалося виконати поставлені дослідницькі завдання та прийти до таких результатів:

1. Неурядовий сектор є самостійним суспільно-політичним інститутом, сформованим окремо від інституту держави, громадянського суспільства та громади, хоча функціонує у тісних взаєминах із кожним переліченим актором, частіше за все у ролі медіатора та регулятора. Середовище функціонування третього сектору обумовлене правовим полем, що є основою його нормативної інституціоналізації. Утім, сформований сектор має достатньо спроможностей аби впливати на розмір та якість правового поля, у якому функціонує. На відміну від двох інших соціально-економічних секторів, неурядовий має достатньо розвинену навичку мережування, яка проявляється у коаліційній спроможності та здатна виступати інструментом ліквідації дефіцитів для представників сектору. Коаліції та мережі часто виступають тимчасовим явищем, утім, для сектору НУО мінливість є скоріше ознакою результативності, аніж нестабільності.

2. Досліджуючи природу неурядового сектору, актуальним бачимо питання наповнення самого поняття та, відповідно, визначення меж і масштабу його функціонування. Дослідження показало, що підходи науковців – як вітчизняних, так і закордонних – доволі різняться щодо питання класифікації НУО та включення їх до сектору або вивчення як окремих акторів. Різниться також і нормативна практика інших країн, розглядаючи, в одному випадку, організацію як типового представника неурядового сектору, в

іншому – як когорті поза ним. Найбільш дискусійними у цьому контексті залишаються релігійні організації, профспілки та локальні формування самоорганізації населення (наприклад, ОСББ). Тож, встановлюючи ознаки належності НУО до неурядового сектору, попри схожість у принципах роботи, ми виокремили характеристики, за якими можливо чіткіше окреслити масштаб сектору: системна робота, що є професійною діяльністю організацій, спрямована на задоволення потреб усього або великої частини суспільства. Відтак підсумували, що український третій сектор на практиці складається переважно із організацій трьох організаційно-правових форм: громадська організація, громадська спілка та благодійна організація.

3. Установили, що неоднорідність третього сектору в контексті дослідження інституційної спроможності є підставою для формування різного інструментарію дослідження, виходячи із виду НУО, які вивчаються. Тож розробили тривимірну модель класифікації НУО, застосування якої дає можливість встановити зв'язок між місцем організації в суспільно-політичному середовищі та перспективою її розвитку й адаптувати до релевантної оцінки кожен вид організацій попри їх багатоманітність. Опорною точкою класифікації є спосіб діяльності НУО, що зумовив виділення трьох категорій організацій, характерних для українських реалій: аналітичні, адвокаційні та сервісні. Інші два виміри – масштабу та сфери діяльності – також впливають на ідентифікацію НУО, утім, залишаються скоріше допоміжними. У підсумку, дослідження інституційної спроможності щодо використання різних підходів зводиться до одного спільного питання: наскільки неурядова організація є результативною. Тобто, наскільки ефективно вона виконує взяті на себе функції зараз та наскільки сприятливе середовище для того, аби вона змогла їх виконувати в майбутньому. Відтак дослідження показало, що для кожної комбінації із трьох ознак НУО існує своя ідеальна модель ефективності. Тож відповідь на питання, наскільки ефективною є та буде НУО, різнитиметься залежно від категорії. Отже, вироблені в процесі дослідження 4 виміри інституційної спроможності: фінансова, комунікаційна, коаліційна, та організаційна – матимуть

різний інструментарій дослідження та різну систему оцінки, обумовлені відмінністю функцій.

4. Досліджуючи фінансову спроможність сектору, встановили, що правове середовище загалом лояльне до неурядових організацій у питанні їх ресурсного забезпечення. Законодавство не передбачає для сектору пільг або інших інструментів підтримки чи стимулювання, утім, гарантує безперешкодну можливість для НУО забезпечувати себе самостійно. Таким чином, пришвидшується тенденція до розвитку ринку послуг на теренах взаємовідносин між державою та третім сектором. Попри існування великої кількості механізмів делегування державою окремих завдань і оплатою їх виконання, визначили, що за своєю сутністю універсальним для формування фінансової спроможності сектору, незалежно від типу досліджуваної НУО, є її вихід на ринок публічних закупівель. Збільшення обсягів торгів, де беруть участь і перемагають неурядові організації, щорічно зростає, що свідчить не лише про збільшення рівня довіри держави до НУО як до надійного партнера, але й про зміцнення позицій самого сектору у сфері їх професійної діяльності (наприклад, організації соціальних послуг для населення або розв'язання проблем із безпритульними тваринами). Відзначили також, що поряд із розвитком фінансової спроможності розвивається також напрям бюджетної адвокації НУО, діяльність яких часто тісно пов'язана із прецедентами виділення бюджетних коштів на розв'язання окремих проблем громад загалом. У теоретичній площині дослідження саме адвокаційні НУО видаються найбільш уразливими щодо питання розвитку своєї фінансової спроможності, оскільки характер їхньої діяльності змушує постійно балансувати між неупередженістю і ресурсним забезпеченням. Незважаючи на це, визначити фінансове становище сектору як повноцінне складно. Актуальною проблемою для всіх видів НУО залишається формування порядку денного, серед іншого, цей аспект є важливим і щодо питання планування, розподілу та виділення фінансів і на сферу публічних закупівель. Отже, цей канал фінансового партнерства відкритий для НУО доти, доки на це є управлінська та політична воля. Системності у напрямі розбудови базису для постійного фінансового

партнерства під час дослідження ми не помітили. Успішні кейси є скоріше відображенням позиції «замовника» станом на зараз та активної адвокаційної діяльності НУО. Тож у цілому можна говорити про те, що розвиток фінансової спроможності є достатньо швидким, утім, спроможність залишається однією із найбільш уразливих і мало підконтрольних сектору.

5. Коаліційна спроможність нині є однією із найкраще розвинених. Практично зі здобуттям незалежності Україною неурядові організації почали розглядати використання коаліцій як одного зі способів ліквідації дефіциту ресурсів. Нині кількість існуючих коаліцій в Україні та результативність їхньої діяльності дослідити повною мірою неможливо. Основний бар'єр на шляху до цього – відсутність системи обліку та брак системної комунікації, що унеможливує доступ до інформації про існування та роботу таких коаліцій. Утім, дослідження роботи союзів НУО на основі конкретних прикладів свідчить про результативність виконання поставлених перед коаліціями завдань. Крім цього, проблемним аспектом залишається інституціоналізація самих коаліцій, оскільки внутрішні дослідження сектору показують, що робота коаліційних об'єднань протягом тривалого часу призводить їх до кризи адміністрування.

6. Організаційна спроможність – єдина із досліджуваних, яка має усталений інструментарій та підходи до кількісної і якісної оцінки. Методи вимірювання організаційної спроможності НУО широко використовуються в Україні та світі, підтримуються грантодавачами, а також є предметом зацікавленості самих організацій. Водночас, оцінка та розвиток організаційної спроможності здебільшого є потребою молодих організацій і вимагає постійного вливання ресурсів, що створює своєрідне замкнене коло і спонукає організації або шукати мережування, аби подолати цей дефіцит, або руйнує організацію після організаційної кризи. На межі комунікаційної та організаційної спроможностей окремим аспектом, що впливає на інституціоналізацію, визначили аспект доброчесності, що трансформується у політики та процедури НУО і сектору в цілому та є визначальним для їх існування, оскільки неузгодженість у цьому питанні між декларацією та реальністю призводить до організаційної кризи.

7. Загальним для всього сектору, незалежно від типу та виду неурядової організації, є контекст його функціонування – правове поле, яке загалом можна схарактеризувати як лояльне з приміткою про те, що сектор може самостійно відкоригувати незначні прогалини. Утім, останніми роками простежується тенденція до різких сплесків у нормативно-правовому середовищі, які негативно впливають на інституціоналізацію сектору. Перший аспект – це ігнорування державою питання фізичної безпеки громадських активістів. Кількість нападів на неурядовців, особливо правозахисників, збільшується, утім, розслідуються та доходять до суду переважно справи, які набули широкого розголосу у суспільстві й звернули на себе увагу міжнародної спільноти. У цій ситуації основна складність досі перебуває у нормативно-правовому полі: відсутній механізм доведення факту нетерпимості на основі професійної діяльності представників неурядових організацій. Як наслідок – відсутня система обліку та фіксації таких прецедентів, єдиним регулятором залишаються самі правозахисні організації. Інша загроза правового поля – можливість політичного тиску на неурядовий сектор із використанням важеля нормативного впливу. Так, випадки із прийняттям змін до законодавства та зобов'язання неурядових організацій й їхніх контрагентів до декларування доходів; саботування внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі», який адвокатувався третім сектором, постійно тримають НУО у режимі невизначеності. Обидва ці прецеденти показують, що загалом в Україні політична воля може бути мінливою і за несприятливих для сектору умов не дає жодних гарантій збереження власних прав. Водночас результати протистояння держави та НУО, в обох випадках, свідчать про те, що нині сектор доволі спроможний, насамперед коаліційно та комунікаційно, аби навіть за відсутності правових важелів впливу зберегти свої позиції.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Андрійчук, Т. (2020). Державна підтримка розвитку громадянського суспільства в Україні у 2007–2020 роках: стратегічні завдання та механізми реалізації. *Політологія. Соціологія. Право*, 48, 36–42.

Баштанник, О. (2015). Особливості інституціональної системи політики як структурируючої основи простору її реалізації. *Грані*, 12, 6–12.

Бекешкіна, І. (2019). *Громадянське суспільство в Україні: погляди громадян: загальнонаціональне дослідження громадської думки*. Фонд демократичні ініціативи І. Кучеріва. <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-susplstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

Богуславська, К. (2006). Мережевий підхід: причини виникнення, напрями дослідження мереж та їх типологізація. *Наукові записки ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 32, 402–414.

Верховна Рада України (2003). *Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

Верховна Рада України (2010а). *Бюджетний кодекс України : Закон України від 04.08.2010 р. № 143*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

Верховна Рада України (2010б). *Податковий кодекс України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Верховна Рада України (2014). *Про запобігання корупції: Закон України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

Верховна Рада України (2016). *Про публічні закупівлі: Закон України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

Верховна Рада України (2019а). *Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель: Закон України*. <https://surl.li/zclnrb>

Верховна Рада України (2019б). *Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>

Верховна Рада України (2019с). *Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 3 жовтня 2019 р.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text>

Верховна Рада України (2019d). *Про соціальні послуги: Закон України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

Головенько, В. (2009) Взаємодія органів влади та громадський організацій як необхідний чинник розбудови в Україні громадянського суспільства. *Український соціум*, 4 (31), 118–127.

Гололобов, С. (2017) Варіативність типології громадських організацій. *Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили*, 278, 23–29.

Гриценко, О. (2014). Неформальні інститути впливу на владу в контексті економічного аналізу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*, 2 (17), 17–25.

Дементов, О. (2008). Роль громадських організацій у соціальному забезпеченні: український та зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми державного управління*, 2, 309–316.

Демченко, М., Дмитренко, О., Домненко, І. & Кузьменко, А. (2020). Закупівлі послуг в рамках плану переходу: досвід українських НУО: аналітичний звіт. <https://iaa.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/zakupivlya-poslug-v-ramkah-planu-perehodu.-zvut.pdf>

Демчишак, Р. (2015). Наукові підходи до розуміння сутності поняття «політичний інститут». *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 27, 9–14.

Державна служба статистики України (2016). *Про затвердження форми державного статистичного спостереження № 1-громадська організація (річна) «Звіт про діяльність громадської організації»*: Наказ № 221. 23.11.2016. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0221832-16#Text>

Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (2004). *Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів*: наказ <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text>

Детектор медіа (2023, Лютий 21). 77% опитаних НГО України так або інакше допомагають ЗСУ. Але переорієнтація діяльності відбулася за рахунок попередніх важливих напрямків діяльності, які організації хочуть поновити згодом. <https://cs.detector.media/community/texts/185203/2023-02-21-77-gromadskykh-organizatsiy-dopomagayut-zsu-ale-pragnut-postupovo-povertatysya-do-osnovnykh-napryamiv-diyalnosti-rezultaty-doslidzhennya/>

Дігтяр, П. (2010). Громадські організації в сучасній суспільно-політичній системі сучасної України: стан і перспективи розвитку. *Сторінки історії: збірник наукових праць*, 31, 190–204.

Дмитренко, О. & Ткаченко, О. (2020). *Забезпечення населення медико-соціальними послугами у сфері ВІЛ/СНІД за рахунок коштів місцевих бюджетів: аналітична записка*. ІАА.

Дмитренко, О. (2020). Інституційна спроможність неурядових організацій в Україні: фінансовий аспект. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*, 28, 48–55.

Дмитренко, О. (2021). Коаліційна спроможність неурядового сектору в Україні. *Літопис Волині*, 24, 201–206.

Дмитрієв, О., Москвичова, А. & Печончик, Т. *Активізм 2020: моніторингова доповідь щодо переслідувань активістів і правозахисників на підконтрольній уряду території України (січень–березень 2020 року)*. ZMINA. https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2020/04/aktyvizm2020_monitoryngova-dopovid.pdf

Дударьов, В. & Попович, В. (2019). Соціальне замовлення як інструмент підвищення ефективності надання соціальних послуг на регіональному рівні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 2 (42), 11–17.

Дюверже, М. (1997). Политические институты и конституционное право. *Антология мировой политической мысли*, Т. 5, 644–655.

ЕАСВ (2018). *Бюджетная адвокация: руководство для активистов сообществ*. <http://surl.li/rbnaqs>

Заміховська, О. (2015). Соціологічні аспекти освіти в генезі мережного суспільства. *Scientific Journal «ScienceRise»*, 11/1 (16), 88–94.

Заславський, О., Скрипець, В. & Соколова, М. (2019). *Імплементація Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: моніторингове дослідження*. Офіс Ради Європи в Україні. <https://www.parlament.org.ua/analytics/monitoryngove-doslidzhennya-implementacziya-naczionalnoyi-strategiyi-spryyannya-rozvytku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2016-2020-roky/>

Зеленько, Г. (2007). *Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України : монографія*. Знання.

Ільїна, М. (2010). Комерціалізація діяльності неприбуткових організацій: проблема чи перспектива? *Економіка та держава*, 3, 14–16.

Інститут аналітики та адвокації (2017). *Державне фінансування досліджень для недержавних аналітичних центрів: аналітичний звіт*.

Кабінет Міністрів України (2011). *Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка: Постанова*. <https://ips.ligazakon.net/document/KP111049>

Кабінет Міністрів України (2007). *Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм: Постанова*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-%D0%BF>

Кабінет Міністрів України (2015). *Деякі питання державного фонду регіонального розвитку: Постанова № 196*. 18.03.2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/196-2015-%D0%BF#Text>

Кабінет Міністрів України (2016a). *Отримання ознак неприбутковості: урядовий портал*. <http://surl.li/yigmhe>

Кабінет Міністрів України (2016b). *Про виконання плану заходів на 2016 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки : звіт*. <http://surl.li/tanyua>

Кабінет Міністрів України (2017). *Про виконання плану заходів на 2017 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: звіт*. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spriyannia/proekt-zvitu2017-rik.pdf

Кабінет Міністрів України (2017). *Про схвалення Стратегії забезпечення сталого відповіди на епідемії туберкульозу, в тому числі хіміорезистентного, та ВІЛ-інфекції/СНІДу на період до 2020 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2017-%D1%80#Text>

Кабінет Міністрів України (2018). *Про виконання плану заходів на 2018 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: звіт*. <http://surl.li/zoshan>

Кабінет Міністрів України (2019). *Про виконання плану заходів на 2019 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: звіт*. <http://surl.li/lvczlv>

Кабінет Міністрів України (2020). *Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: проєкт*. <https://www.kmu.gov.ua/news/zaproshuyemo-do-obgovorennya-proektu-novoyi-nacionalnoyi-strategiyi-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini>

Кармазіна, М., Шурбована, О. (2004). «Інститут» та «інституція»: проблеми розрізнення понять. *Політичний менеджмент*, 6, 10–19.

Карпенко, С. & Котенко, Н. Неурядові організації: поняття, види та джерела фінансування в умовах сталого розвитку. *Вісник Сумського державного університету*, 3, 71–81.

Кастельс, М. (2000). *Информационная эпоха: экономика, общество и культура*. <https://socio.karazin.ua/resources/c32e6dbb94698494fbc488b3b0bd99c7.pdf>

Київський міжнародний інститут соціології (2022, травень). *Користування інтернетом серед Українців: результати телефонного опитування, проведеного 13–18 травня 2022 року*. <http://surl.li/cfrohy>

Климаська, Л. & Макферсон, Д. (2010). *Врядування неурядових організацій: тренінговий модуль*. Канадсько-український проєкт «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні». <http://surl.li/vrbtmb>

Колодій, А. (2002). *На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія*. Червона Калина.

Кресіна, І., Скрипнюк, О., Коваленко, А. & Перегуда, Є. (2007). *Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія*. Логос.

Кушнарьов, І. (2017). Методологічна основа сучасних політологічних досліджень політичної корупції. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 22, 30–35.

Маккартні, Е., Зінбо, А., Кот, М., Стюарт, Дж. & Шаповалова, Н. (2020). 2019. *Індекс сталості організацій громадянського суспільства в Україні*. УНЦПД. <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/CSOSI.pdf>

Матвієнко, Л. & Алексейченко, К. (2016). Особистість волонтера у психологічному вимірі: ціннісно-мотиваційний аспект (надання соціальних послуг вразливим верствам населення). *Ринок праці та зайнятість населення*, 1(46), 55–60.

Меркель, В. & Круассан, А. (2002). Формальные и неформальные институт в дефектных демократиях. *Полис*, 1, 6–17.

Міністерство юстиції України (2011). *Характеристика громадських формувань та інститутів громадянського суспільства: Роз'яснення*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11#Text>

Науменко, О. (2020). Етико-правові засади діяльності правозахисних громадських організацій. *Порівняльно-аналітичне право*, 2, 19–24.

Новакова, О. (2013). Роль неурядових організацій в реалізації концепції сталого розвитку. *Політологічні записки*, 7, 11–28.

ОБСЕ (2019). *Рекомендації щодо стандартів якості та належного врядування для організацій громадянського суспільства як механізму зміцнення довіри*. <https://www.osce.org/files/f/documents/5/8/433301.pdf>

Омелян, І. (2020). *Рекомендації для подальшого розвитку та підтримки коаліцій ОГС в Україні: аналітична записка*. https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/REKOMENDATSIYI_dlya_podalshogo_rozvytku_ta_pidtrymky_koalitsij.pdf

Охотнікова, Н., Гнатюк, О., Петруньок, Б. & Синюк, О. (Ред.). (2023). *Насильницькі зникнення та свавільні затримання активних громадян в ході повномасштабної російської збройної агресії проти України (лютий 2022 — червень 2023)* Центр прав людини ZMINA. https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/06/lost_people_ukr_web.pdf

Паливода, Л. (Упоряд.), Вінніков, О., Купрій, В., Ярема, О., Корнієвський, О., Опалько, Ю., Окша, Н., Орловський, О., Красносільська, А. & Халілов, А. (2016). *Громадянське суспільство в Україні: звіт за результатами дослідження БФ «Творчий центр ТЦК»*.

Паливода, Л., Потопальська, Т., Балдич, Н. (2018). *Організації громадянського суспільства України: соціально-економічний вимір. Творчий центр «ТЦК»*.

Петренко, К. (2015). Особливості інституційної спроможності громадський об'єднань в Україні. *Наукові записки ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 4 (78), 376–388.

Петренко, К. (2016). *Інституційні засади взаємодії громадських об'єднань та держави в Україні*. [Дисертація кандидата політичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].

Печончик, Т. (Ред.), Лаврінок, М. & Ліхачов, В. (2020). *Становище правозахисників та громадських активістів в Україні у 2019 році: аналітична доповідь*. Українська Гельсінська спілка з прав людини, ZMINA, Truth Hounds. <http://surl.li/sampdp>

Прозоро. *Електронний модуль аналітики публічних закупівель : картка учасника*. <https://bi.prozorro.org/sense/app/fba3f2f2-cf55-40a0-a79f-b74f5ce947c2>

Рада Європи (2002). *Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі: Принципи Ради Європи: меморандум від 05.07.2002 р.* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_209#Text

Рачинська, І. (2013). *Форми та методи адміністративно-правової діяльності громадських організацій. Форум права*, 1, 71–79.

Рибій, О. (2011). Неформальні політичні інститути: сутність, класифікація, результати діяльності. *Політ. Менеджмент*, 1, 34–42.

Конституційний Суд України (2019). *Рішення Конституційного Суду України від 06.06.2019 р. № 3-р/2019. Вісник Конституційного Суду України*, 4, 87–103.

Романюк, А. (2007). *Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія*. Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка. <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Final-tekst-WU.pdf>

Сибіга, І. (2013). Сутність та специфіка діяльності неурядових організацій у контексті взаємодії з державною владою (теоретичні аспекти). *Економіка та держава*, 3, 126–128.

Сорокин, П. (1992). *Человек. Цивилизация. Общество*. <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elclosed/sorokin.pdf>

Соціологічна група «Рейтинг» (2019). *Динаміка оцінки ситуації в країні.: презентація результатів дослідження*. http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_102019_press.pdf

Токвіль, А. (1999). Про демократію в Америці. Всесвіт. <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm>

Українська Гельсінська спілка з прав людини (2018). *Громадськість закликає Президента, народних депутатів та Омбудсмена внести конституційне подання щодо неконституційності е-декларування для активістів: відкритий лист*. 17.05.2018 <http://surl.li/nkvuap stiv>

Український кризовий медіа-центр (2020, серпень). *Презентація моніторингової доповіді щодо становища правозахисників та громадських активістів за квітень–червень 2020 року. Основні тренди та загрози: пресконференція*. <https://uacrisis.org/uk/peresliduvannya-aktyvistiv>

Урсу, О. (Ред.). (2017). *Про організаційний розвиток простою мовою: практичний посібник*. ПРООН. <http://surl.li/ipwicb>

Хамитова, А. Общественный контроль в сфере управления качеством услуг неправительственных организаций. [Дисертація кандидата наук государственного и местного управления, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан]. <http://surl.li/uimvfs>

Херсонська обласна державна адміністрація (2019). *Конкурс з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка за рахунок коштів обласного бюджету в 2020 році: оголошення*. <http://surl.li/vuoubu>

Худоба, О. (2018). Демократичне управління системною протидією деменції: транснаціональні підходи. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 2 (37), 54–62.

ЦЕДЕМ (2020). *Концепція запровадження відсоткового механізму в Україні*. <https://cedem.org.ua/news/onovlena-kontseptsiya/>

Чернявська, Л. (2005). Роль міжнародних неурядових організацій у перебудові політичної системи світу в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 53/1, 95–104.

Шуміло, О. & Кравчук, Н. (2018) *Роль неурядових організацій в становленні та розвитку правозахисного руху: навчальний посібник*. ФОП Голембовська О. О. <https://dspace.univd.edu.ua/items/fe54fb85-090d-42ef-803f-525b8070587b>

Юрчишин, Я. (2017). *Адвокаційна діяльність та її особливості в роботі з парламентом: аналітичний звіт*. Лабораторія законодавчих ініціатив. <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-92614541/92614541>

Anheier, H. K. & Kendall J. (2001). *Third Sector Policy at the Crossroads. An international nonprofit analysis*. Routledge. <http://surl.li/mvrlmp>

Anheier, H. K. & Toepler, S. (2005). *Non-Profit Organizations : theory, management, policy*. Routledge. <http://surl.li/gkukqu>.

Begloian, A. (2016). *What is advocacy: video lecture*. <https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/advocacy-course/what-is-advocacy>

Boussard, C. (2000). Towards Democratic Consolidation: The Role of Informal Institutions. *Illustrations from Central America: mat. XXII International Congress of the Latin American Studies Association, 16–18 th of March, 2000*, 97–99.

Boyko, N. (2020) Nation in transit 2020. Ukraine. *Freedom House*. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2023>

Cohen, J. L. & Arato, A. (1994). *Civil Society and Political Theory*. The MIT Press; Reprint edition.

Dozorro. Члени Дозорро спільноти: електронний портал коаліції. <https://dozorro.org/community/ngo>

Fillips, P. (Ed.) (2011). *Cambridge Business English Dictionary*. Cambridge University Press.

Fogarty, E. A. (2013). Coalition politics and international relations. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/coalition>

Fox, J. (1992). Democratic Rural Development: Leadership Accountability in Regional Peasant Organizations. *Development and Change*, 23 (2), 1–36.

Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry Into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, Mass: The MIT Press. <http://surl.li/uhowjw>

Hamilton, W. H. (1919) The Institutional Approach to Economic Theory. *The American Economic Review*, Vol. 9, № 1, 309–318.

Imbaruddin, A. (2003) Understanding institutional capacity of local government agencies in Indonesia [thesis of Dr. of Philosophy Canberra: The Australian National University]. <http://surl.li/ibabtb>

Kemp, S. (2023). *Digital 2023 Global Overview Report: analytical report*. We Are Social and Meltwater. <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report>

Lambell, R., Ramia, G., Nyland, C. & Michelotti, M. (2008). NGOs and international business research: progress, prospects and problems. *International journal of management reviews*, (1), 75–92.

Malena, C. (1995). *Working with NGO's: a practical guide to operational collaboration between The World Bank and Nongovernmental organizations*. The World Bank. <http://surl.li/mnqskk>

March, J. G. & Olsen, J. P. (1984). The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review*, Vol. 78, № 37, 734–749.

McKinsey & Company (2001). *Effective Capacity Building in Non-Profit Organizations*.

<https://www.ngoconnect.net/sites/default/files/resources/Effective%20Capacity%20Building%20in%20Non-Profit%20Organizations.pdf>

Murey, B. (2016). *Cobuilt Advanced English Dictionary*. Harper Collins Publishers.

North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>

Peters, G. B. (2019). *Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism*. Fourth Edition. Edward Elgar Publishing Limited. <http://surl.li/vfzjcl>

Procopenco, O. (Ed.) (2017). *Advocacy work and non-profit lobbying in Ukraine: manual*.

Riker, W. (1992). The entry of game theory into political science. *Toward a history of game theory*. 4, 209–248.

Salamon, L. M. & Anheier, H. K. (1996). *The international classification of nonprofit organizations: ICNPO-Revision 1*. The John Hopkins University.

Salamon, L. M. & Anheier, H. K. (1997). *Defining the Non-profit Sector: a cross-national analysis*. Manchester University Press.

Salamon, L. M. & Anheier, H. K. (1998). Social Origins of Civil Society: Explaining the Nonprofit Sector Cross-nationally. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 9, 213–248.

Salomon, L. & Sokolowsky, W. (2010). The Social Origins of Civil Society: Explaining Variations in the Size and Structure of the Global Civil Society Sector. *Materials of the 9th International Conference of the International Society for Third Sector Research, Istanbul, 9th of June 2010*, 1–5.

Shepsle, K. (2008). Rational Choice Institutionalism. *Binder, S. A. (Ed.) et al. The Oxford Handbook of Political Institutions.* (23–38). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199548460.003.0002>

Tsai, L. L. (2001). Substituting for the State? The Logic of Private Efficiency in Chinese Local Governance. *Materials The Annual Meetings of the American Political Science Association, San Francisco, 30 th of August–2 of September, 2001*, 74–78.

Uphoff, N. (1992). Local Institutions and Participation for Sustainable Development. *Gatekeeper series*, 31, 1–16.

USAID (2023). *Національне опитування щодо громадського залучення: весна-літо 2023: презентація дослідження.* <http://surl.li/bqduei>

USAID, ICAP Єднання, УНЦПД & ЦЕДЕМ (2020). *Карта правових реформ для громадянського суспільства в Україні: аналітичний звіт.* https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Final_UKR_Karta-pravovyh-reform-dlya-gromadyanskogo-suspilstva-v-Ukrayini-2020.pdf

Wang, H. (2006). Types of political coalitions. *Journal of Beijing Normal University*, 3, 1–37.

Yesmukhanova, Y. (2020). Nation in transit 2020. Ukraine. *Freedom House.* <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2020>

Для нотаток

Наукове видання

О. А. Андрєєва

**ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ
НЕУРЯДОВОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ**

Монографія

Літературний редактор – С. Носова
Комп'ютерна верстка та макетування – Н. Лисенко

Підписано до друку 19.11.2024 р. Формат 60х84/16.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 6,3. Обл.-вид. арк. 5,28.
Папір офсетний. Наклад 120 прим. Зам. № 2254

Видавець Національна академія наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса
вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011. Тел. +38 (044) 285-65-61.
www.ipiend.gov.ua; e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
вул. Шевченка, 20, м. Ніжин, Чернігівська область, 16600.
Тел. +38 (067) 441-21-24; e-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.